

ШЫН

№ 19
(17981)

2011 чылдың
февраль 22,
вторник

Садар өртээ
5 рубль.

1925 чылдың август
31-де үнүп эгелээн

Шинтиел-политиктиг солун

e-mail: shyntuva@mail.ru; shyntuva@yandex.ru

ФЕВРАЛЬ 23 – Ада-чурт камгалакчызының хүнү

Байыр чедиришкinnerи

Республиканың хүндүлүг
маатылары!

Ада-чурт камгалакчызының
нү-биле чүректин ханызындан
дирген байырывысты хүлээп ап
рүнер.

Бо байырлал езулуг-ла бүгү
ннуу апарган, чүге дээрге Тө-
өн чуртун камгалаар ыдыктыг
лээлге Россияның хамааты
рүзүнүн ат-алдарының херээ
арган. Бистиң Ада-чуртувустун
й националдыг чонунун ол хү-
элге бердингенин тулчушкун
алдеринге дайынчы маадырлыг
руктары-биле болгаш тылга
ес-шудургу күш-ажылы-биле
й удаа бадыткап келген. Төрзөн
ртун хосталгазы болгаш хамаа-
шпас чоруу, ооң кызыгаарының
эл болбас ыдыктыгы дээш
емисел Россияның чаңгыс демин
ажыктырып, ооң чоннарының
йыралын каттыштырган. Ада-
рының болгаш кырган-адаларның
лгалын уламчылавышаан, өгбе-
ерниң маадырлыг чылдарының

үлегеринге россияжилерниң чаа-
чаа салгалдары кижизиттинген.

Төрзөн чуртту камгалаары ол
дээрге чүгле шериг албан-хү-
лээлгени эрттирери эвес-тир. Ол
дээрге тайбың чурттакчыларга
удур дайын чарлаан терроризм-
биле боо-чепсек ажыглаар
кезектерниң демисели-дир. Ол
ышкаш күрүне кызыгаарының
идегелдиг камгалалы, онза берге
байдалдарда камгалакчыларның
ажылы база аңаа хамааржыр.

Чурттуң болгаш ооң национал
эрге-ажыктарын камгалаар херек-
ке төлептиг салышкыннарны
оолдарының болгаш кыстарының
кирип турарына тыва чон чор-
гаарланыр эргелиг. Ада-чурттуң
Улуг дайынының фронтуларына
тыва эки турачыларның маадырлыг
чоруктары, Афганистан дайыны-
ның болгаш делегей терроризми-
ниң күштеринге удур «изиг точка-

ларга» дайын хөделишкinnerиниң
киржикчилериниң сыныш чок
чоруу Ада-чуртка бараан болу-
рунун көскү үлегер-чижээн
көргүспүшаан, амыдыралче чаа
кирип турар аныктарга өөредиг
болуп артып турар.

Республиканың бүгү чуртта-
кчыларына быжыг кадыкшылды,
аас-кежиин, чаагай чоруктарны,
өөрүшкүнү болгаш чедишкinner-
нерни, тайбың дээрни күзедивис!

Армияның болгаш флоттун
хоочуннарына, Ада-чуртун кам-
галаар мергежилди шилип алган-
нарга, бүгү шериг албанныгларга,
бистиң Төрзөн чуртувустун айыыл
чок чоруунун камгалалында турар
бүгү кижилерге онзагай байыры
чедирип тур бис! Чиик эвес дайын-
чы хүлээлге чедишкinnerни,
аас-кежиин, кадыкшылды болгаш
чаагай чүүлдерни силерге болгаш
силерниң чоок кижилеринерге
күзедивис!

Байырлал-биле, эргим өңүк-
тер!

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш. КАРА-ООЛ.
Тыва Республиканың Дээди Хуралының Даргазы К. ДАВАА.

биле россияжи солдаттың ат-
алдары, эрес-дидим чоруу
болгаш төлептиг шынары кандыг
болурун көргүзүп турарлар.

Эргим өңүктер! Байырлал-
биле силерге байыр чедирдим!

Силерге болгаш силерниң чоок
кижилеринерге быжыг кадыкшыл-
ды, чаагай чүүлдерни болгаш
албан-хүлээлге чедишкinnerни
күзедим!

Россия Федерациязының Президентизиниң Сибирьниң
Федералдыг округта Бүрүн эргелиг төлээзи Виктор ТОЛО-
КОНСКИЙ.

Ада-чурттуң эргим камгалак-
чылары!

Чепсектиг Күштерниң эргим
хоочуннары!

Ада-чурттуң камгалакчызының
нү-биле силерге сеткилим ханы-
ндан байыр чедирип тур мен!

Бо бүгү чоннуң ынак байыр-
лы Россияга онзагай ужу-
жалыг болуп турар. Ол патри-
отизми болгаш бистиң чуртувустун
гү төөгүзүнүн дургузунда ону

камгалап келген кижилерниң эрес-
дидим чоруун бадыткап турар.

Боттарының бүгү назынын
Төрзөн чуртунга бараан болурунга
тураскаадып, чурттуң девискээ-
риниң бүдүн-бүрүн болурун бол-
гаш ооң хамаатыларының айыыл
чок чоруун камгалап турар рос-
сийжи дайынчыларны февраль 23-
те алдаржыдып турар бис. Рос-
сияның хосталгазын болгаш
хамаарышпас чоруун камгалаан

Ада-чурттуң Улуг дайынының
болгаш чер-черлерге болгулаан
чөрүлдээлерниң хоочуннарына
өөрүп четтиришкinnerниң сөстөрүн
чугаалап турар бис.

Боттарының адаларының бол-
гаш кырган-адаларының маадыр-
лыг чаңылдарын Төрзөн чуртунун
чаагай чоруу дээш албан-хүлээл-
гезин күүседип турар сибирьжи
дайынчылар уламчылап турарлар.
Олар боттарының үлегер-чижээ-

«ААС-КЕЖИИВИС – АЖЫ-ТӨЛҮВҮСТЕ»

✿ Ынакшыл бүргээн өг-бүлө ✿

Өг-бүлө ол дээрге, бир бичии «күрүне»-дир. Ол
аас-кежиктин уязы, өргээзи. Шак ол бичии
«күрүнени» ийи кижиниң каттышкан чүректери
тургузуп, быжыг болгаш найыралдыг өг-бүлени
тудуп алырлар. Республикавыста төлептиг аныак
өг-бүлелерниң саны кайы көвей. Оларның
аразында Айдыс биле Алдынай Сааяларның өг-
бүлөзи хамааржыр. Чоокшулап олар Ада-чурт
камгалакчызының хүнүн таварыштыр бистиң
корреспондентивис бо улуг, найыралдыг, аныак
өг-бүлө-биле чоок таныжып чугаалажыр аргалыг
болган. Баштай оларның дугайында кысказы-биле
таныштырыптарын чөпшээрер көрүңер.

Айдыс биле Алдынай Сааялар
— хөй ажы-төлдүг аныак өг-бүлө.
Олар ийи оолдуг болгаш беш
кыстыг. Айдыс Саая — ИХЯ-ның
тускай сорулгалыг отрядының
ажылдакчызы. Ол 2006 чылда
Иркутск хоорайга кады ажилдап
турар эш-өөрүнүн аразындан
чааскаан кызыл-хүрөң өңнүг берет
бөрттү кедер эргениң нормативин
күүсеткеш, ол эргени чаалап алган.
Ол бөдүүн, биче сеткилдиг болгаш

дынай эжиниң идегелдиг чөлен-
гижи болуп, ажы-төлүн төлептиг
кижилер кылдыр кижизидип
өстүрүп орат. Сааяларның өг-
бүлөзи — Иштики херектер ямы-
зының хөй-ниити ажылының идеп-
кейлиг киржикчилери. Олар чаңгыс
эвес удаа өг-бүлөзи-биле мөөрей,
конкурстарга киришкеш, өг-
бүлөзиниң быжыг найыралы-биле
чедишкinnerни чедип ап турар-
лар.

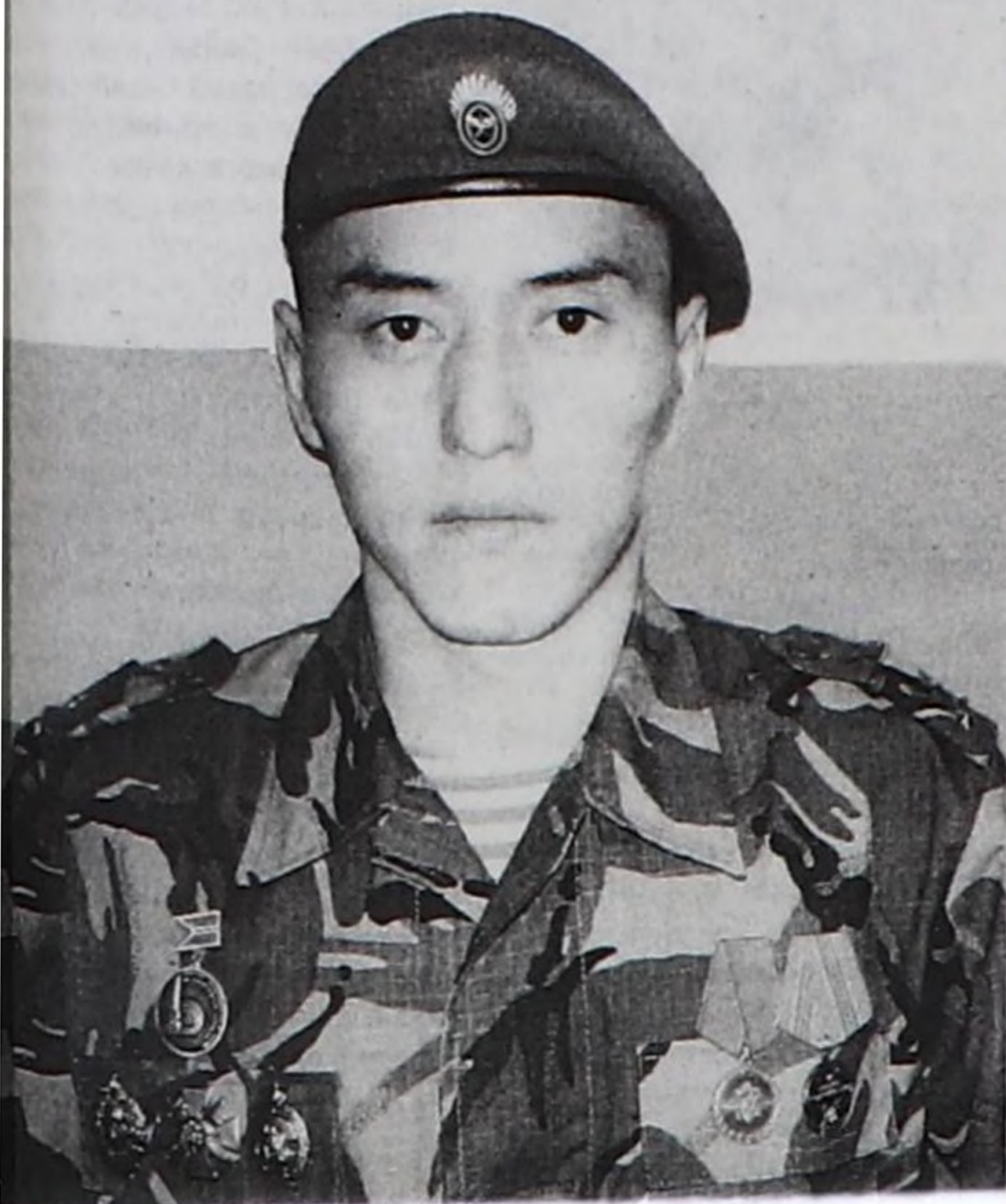
— Айдыс Александрович,

чүнүн-даа мурнунда хөй өрээлдиг
чаагайжыды туттунган чаа оран-
савалыг болганыңарга байыр
чедирип тур бис.

— Четтирдивис. «Шын» солун
чоннуң эң-не хүндүлээри, улуг
солун болгай, ынчангаш силерниң
солунуңар таварыштыр мындыг
улуг, чаа бажыңныг болганыңарга
республикавыстың Чазанга, ТР-
ниң Дээди Хуралына, Кызыл хоо-
райның мэриязынга болгаш мили-
цияның тускай сорулгалыг отря-
дының командири Ш.С. Чанзанга
база кады ажилдап чоруур эш-
өөрүмге өг-бүлөмнүң мурнундан
өөрүп четтиргенивисти илередип
тур бис. Шынап-ла, өг-бүлөм ам
дыштанды, ооң мурнунда бажыңны
хөлезилеп турган бис. Ажы-төлүм-
нүн өөрүшкүзүн чүге деңнээр
боор, оларның чаптанчыг, хөглүг
каткызы кижиниң хей-аъдын
көдүрүп, сорук кириер чүве-дир.

— Амгы ажилдап турар
белен эвес мергежилицерни
шилип алырыңа кым идиг
берген ирги?

(Уланчызы 2-ги арында).

Чазак Даргазының ажил-албаны

ЭКОНОМИКТИГ ШУУЛГАН: ЧАА АРГАЛАР

Февраль 17-19 хүннеринде Красноярск хоорайга Россия Федерациязының Чазааның деткимчези-биле «Модернизацияның стратегиязы: эргелеп-башкаларының чаа аргалары» деп темалыг VIII экономиктиг шуулган болуп эрткен.

«VIII экономиктиг шуулганның кол программазы — Россияның саң-хөө сайыды Алексей Кудриниң илеткели болган — деп, Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Шолбан Кара-оол онзалап айтып-каш, — Ол бодунуң илеткелинге Россияда инвестиция рыногунун амгы байдалына доктаап, сайгарылганы кылган. Ылаңгыя 2012 чылда Россияның экономиказы кризис мурнунуң деңгелинге чедир көдүрлүп келир дээни шуулганның киржикчилериниң сонургалын болдурду. Амгы үеде үлөтпүр бүдүрүлгези 97-98 хуу четкен. А тудуг чүгле 5 хуу, металлургия 8, чамдык адырлар 20 хуу чыдып каап турар, ону дараазында чылдың эгезинде күүседиптер арга бар» — деп, ол демдеглээш, — Федералдыг төп Россияның субъектилериниң хөгжүлдезинче улуг кичээнгейни угландырган. Ынчангаш инвестицияны хаара тудуп, хөй үндүрүлгелерни чыып турар эң-не идепкейлиг 20 регионну акша-

ландылары-биле 10 млрд. рубльге тускай фондуну тургускан. Бистиң республика ол тускай сорулгалыг фондунан акша-хөрөңгини деткимчеге алыр бүгү-ле аргалар бар. 2008 чылга деңгээрге, 2009 чылда үндүрүлгелерден болгаш өске-даа орулгалардан кирилде 13 хуу, 2009 чылга деңгээрге 2010 чылда ол көргүзүлгелер 25 хуу көвүдээн болуп турар. Инвестицияга хамаарыштыр алырга, Тываның минералдыг чиг эт баазасы Россияның болгаш даштыкы инвесторларның сонургалын хаара туткан. Россияның экономиктиг инфраструктуразындан бистиң регионнуң озалааш болгаш ырак черде чыдары арай саададып турар. Ол бүгү демир-орук тудуу эгелээрге, чоорту шийтпирлеттине бээр айтырыглардыр» — деп, Ш.Кара-оол дыңнаткан.

ТР-ниң Чазааның Даргазының бирги оралакчызы Сергей Тен: «Шынарлыг болгаш дээштиг эргелеп-башкарылга, ооң иштинде

Ажыл-херекчи ужуражылгалар.

Россияның болгаш федерацияның субъектилериниң бюджетин башкары кел тема болганы солун. Россияның саң-хөө сайыды А. Кудрин кандыг саң-хөө политиказы кел чыдарын сандунерге тайылбырлап тургаш, илеткеди. Нефть-газ-доллардан хамаарылгалыг болурун ам соксатып, курсту өскерттир дээнинге дыка таарыштым» — деп чугаалаан.

Аңгы-аңгы регионнарның ин-

вестиция төлөвилелдериниң делгелгези дыка хөй киржикчилерни хаара туткан. Красноярск, Алтай крайларның, Омск, Новосибирск областарның, Хакасия биле Тываның делгелгеде делгеттинген төлөвилелдери үнелелди алган.

«Субъектилерниң аразында чижилге улгаткан-дыр. Тыва Республиканың күчүзү улгаткан дээрзин делгелге үезинде инвесторларның улуг сонургалы бадыткаан» — деп С. Тен сонургаткан.

Долаана САЛЧАК.

Демир-орук тудуунче инвестиция

«2011 чылда Тываже орук тудуунче инвестиция 20-25 млрд. рубль көрдү деп, РФ-тиң Президент Сибири федералдыг округу лээзи Виктор Толоконский налестерге дыңнаткаш, — тияция дугуржулгазы-б төлөвилелдин боттаныш хуу инвесторлар ынча түр-хөрөңгини бо чылын кири а күрүнө 8 млрд. хире көрүп турар. Тываже де тудуунун инвестиция төлөвилелдини түңү 120-150 млрд. болур. Амгы үеде төлөвилелдиниң экспертиказы болгаш деткимчени алган нерде смета езугаар сандарның экспертиказы т сандунуң үндүргөн шийт бээр» — деп, ол чугаалаан. Кызыл-Курагино де шугумунуң тудуу апрель лээр. Төлөвилелди боттаныш биле 131,5 млрд. рубль келе Элегестин хөмүр-даш т шийгээди алыры-биле х чарыгдалдарны ынаар к рер, а демир-орук тудуу млрд. рубль шийгээттин

«ААС-КЕЖИИВИС – АЖЫ-ТӨЛҮВҮСТЕ»

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

— Черле бодумнуң күзелим-дир. Чүгле тускай сорулгалыг отрядтың ажилдакчызы боор мен деп шийтпирлиг күзелимни чедип алганым бо. Кижини бодунуң мурнунга салып алган тодаргай сорулгазын чедип алырынга изиг күзел болгаш тура-сорок херек деп санаар мен.

— «Кижиниң байы — ажы-төлүндө» деп чоннуң үлегер чугаазы бар болгай. Силер, шынап-ла, ажы-төл-биле бай аныяк өг-бүлө-дир силер. Уругларыңар дугайында чугаалап көрүңерем, Айдыс Александрович?

— Бичини уругларга дыка ынак мен, өөм ишти база ыңдыг болгаш, ажы-төлүвүс хөй. Бис ийиниң кайы-выстың-даа хөй ажы-төлдүг болур деп күзеливис база дөмөй болган. Ажы-төлүвүс дээрге аас-кежиивистир. Бис олар дээш амыдырап-чурттап чоруур бис. Уругларывыстың улуу — огулус Аяс-оол. Ол ам 4 класста өөренип турар. Өөредилгезинден аңгыда, 1 класстан тура-ла, хостуг хүреш секциязынче барып турар. Оглумнуң хүрешке сонургалын мээң дунмам хостуг хүрешке спорт мастери турган А.Б. Иргит, ол аравыста чок, оттурган. Секцияже барып турар үезиниң иштинде эвээш эвес чедиш-киннерлиг. Безин республикадан дашкаар маргылдааларже чоруптарга, огулусту деткип, өг-бүлөвис-биле кады чоруй баар-дыр бис. Ынчангаш-ла боор, дунмалары шупту хүреш сонургаарлар. Бир өрээлди безин спортзал кылдыр дерип берген бис. Кежээниң аңаа шупту хүрежирлер. А ортун огулус Күдерек малчын болур мен дээр. Ол аът-малга дыка ынак. Ооң күзели бар, чүк сөөртүр «53» дээр машина садып алгаш, аъттар сөөртүр мен дээр кижини.

— Алдынай Александровна, хөй кежигүннүң өг-бүлениң бажың ажил-агы-биле канчаар четтигип турар-дыр силер?

— (Каттыргаш). Бодум бе-

зин билбес, шупту ажылымны кылып четтигипкен боор-дур мен. Уругларым база шаа-биле меңээ дузалажыр дээш, чайгаар-ла кижини бүрүзү тус-тузунда бот-башкарып билир. Бот-боттарын карактажып, бажың ажил-агы-биле шыдаар шаа-биле дузалажырлар-дыр.

«Өөм иштиниң дыка улуг «дузалакчызы» бар дийин, сонургап айтырыңар даан» — деп, Айдыс Александрович оожум чугаалаарга, шак ол айтырыгны салырывыска:

— Ол дээрге автомат хеп чуур машина-дыр ийин (дээш база хурумзурду), мен ону «улуг дузалакчыым» дээр болгай мен. Ооң-биле ажылым чик апарып, үемни дыка камнап алыр-дыр мен.

— Өг-бүлөңер-биле каая,

канчаар дыштаныр-дыр силер?

Айдыс: — Чайгы үеде шупту агаарлап, аян-чорук чоруурунга ынак бис. Майгынынанып алгаш, каттап-тооруктап, чок болза, балыктаар бис. Улуг огулус балыктаарыңа база ынак, сонургалдыг кижини.

Алдынай: — Кыжын хаактаарыңа ынак бис. База шупту-ла «Тайга» станциязынче доктаамал баар бис.

— Өг-бүлөңерниң спортка сонургалы улуг деп чугааңардан эскердим. Аяс-оол, сен оолдарның улуу-дур сен. Аваңга канчаар дузалажыр-дыр сен?

— Шала чуур болгаш бок сордурар машина-биле доозун аштаар мен.

— Эр кижини кандыг болур

болза эки деп бодаар сен, Аяс-оол?

— Эр кижини мөге-шыырак, угаанныг, күш-ажылга ынак болгаш шынчы болур.

— Кандыг эртемге сонургалдыг сен база өзүп келгеш, кым болур сен?

— Математикага дыка ынак мен. А өзүп келгеш, хүрежир мен, мөге болур мен.

— Күзелиңни чедип алырыңны күзеп каар-дыр мен, Аяс-оол. (Автор: ачазы огулунуң кортук болгаш шынчы эвес чорукка хөңнү чогуң бо-ла чугаалаар дугайында чажыды-биле дыңнатты).

— Аас-кежик дугайында чүнү чугаалап болур силер, Алдынай Александровна?

— Аас-кежик дээрге бажың

долу ажы-төлдүң өөрүң найы, оларның чедиш болгаш ада-иезинге ынчир-дыр.

— Бистиң-биле саг килиңер-биле үлөшкү дээш улуу-биле четти Аал-ораныңарга аас-кемежи, ам-даа хөй-хөй киннерни күзээр-дир бис өг-бүлөңерниң эр хире кежигүннеринге чоокшун. Ада-чурт камгалакчы хүнүн таварыштыр байы-рерин чөпшээрер көрүң.

— Четтирдивис улус Солунуңар номчуштуг номчукчуларының база чилериниң саны хөй болур тур бис.

Бо улуг болгаш найы өг-бүлө спортка хандык дээрзи билдинди. Чугаавы тура, Айдыс Александрович чарыжының маргылдаалар эрттирбейн көөрүнүн дунемеп чугаалады. Сааяла бүлөзиниң уругларының кичире чурумнуун көргөш магада дээрге ада-иезиниң экинчилгезиниң бадыткалы-дыр эр ээзи олут орбас, ажы-жи дээрзин чугаалажып турдим. Ол каты, кат-иезини база карактажып, дуз турар кызымак-ла ада Ажы-төлүңге эки үлөге болуп чоруур Айдыс Александрович Сааяларның өг-ышкаш өг-бүлөлөр хөй-зунам.

База ол ышкаш А. камгалакчызының байырынайралдыг өг-бүлөгө ийи байырлалдың өөрүшкүлү онза хүн болду. Февраль өгүнү эр ээзи Айдыстың түнгөн хүнү. Ынчангаш Александрович Саая кежикти, кан дег кады болгаш ажил-херээ кезээ чорзун деп күзээр-дир бис.

Валерия К

чугаал

Авторнуң тырттыргы

Ада-чурт камгалакчызының хүнүнге ТӨРЭЭН ЧЕРНИҢ АМЫР-ТАЙБЫҢЫ ДЭЭШ...

Төрээн чер-чуртун камгалап, ону карак огу дег кадагалап-камгалаары—эр кижилер бүрүзүнүн дорт хүлээлгези. Хоойлу-дүрүм езугаар бистиң республиканың чалыы оолдары 18 хар чедерге-ле, ада-чуртунун адын камгалап, шериг хүлээлгезин эрттирери-биле чоруптарлар. Бажыңындан, өскөн-төрээн черинден ырай бергеш, ынчан чүгле аныяк кижилер эзулуг эр кижилер кылдыр бодун алдынып, кайы хире шыңгы харысалга аңаа онаажып турарын хандыр биле бээри чугаажок.

Ада-чурт камгалакчызының хүнү—улуг байырлал таварыштыр Тыва Республиканың шериг комиссариатының комиссары Юрий Иванович Марков-биле ужуражып чугаалаштым. Ол Тывада ажилдаа-ла, бир чыл чедип чоруур. Чепсектиг Күштерде 30 ажыг чылдарның дургузунда ажилдап, шериг амыдыралдың бергелерин бодунун экинге чүктөп эртип келген, бедик арга-дуржулгалыг удуртукчу. Оон мурнунда Юрий Иванович Россияның аңгы-аңгы областарына шериг отрядының командири болуп, Бурят Республиканың шериг армиясының штавының начальнигинин албан-хүлээлгезинге база ажилдап чораан.

— Юрий Иванович, Россия-ың өске регионнарына деңзеге, бистиң республикада еригже келдиртип турар оолдарның ниити байдалын аңдыг аныктыг деп көрдүрүшүр?

— Мээң ажилдап эгелээн үе-мекчэс болгаш күскү келди-нишкынче оолдарны чоруткан кс. Бир дугаарында 700 хире өмү, а ийи дугаарында 800 хире өмү дээн чалыы оолдар шериг хүлээлгезин эрттирери-биле чо-нан. Бо талазы-биле күүседир курлуг планывыс күүсеттинген. Иччалза-даа херек кырында 2 муң кыг кижини чорудар ужурул-ган бис. Шериг чоруур күзел-г оолдар боттарының туразы-ыла биске хөйү-биле кээп турар-ла болза, оларның хөй кезини дыкшылының талазы-биле эш-түрүндөн чыдып каарлар. Чүгле Тывада эвес, өске регионнарда да байдал ындыг. Оон аңгыда амдык регионнарда херек тырт-тары албан эвес, а бисте ону терти албан. Чүге дизе, рес-публикада туберкулез аарыы өлөрөп турар. Шериг чоруур оолдар ниитизи-биле эмчи шин-илгезин ыяап-ла эрттеринден аң-да, психолог, психиатр эмчилер-ле база ыяап-ла чугаалажыр. Оларның үндүргөн түңнели-биле оолдарның психиктиг байдалын чыгардыр.

— Аныяк улус шеригге тургаш, психика талазы-биле эр өскерли бээр байдалдар турар дигир...

— Оон мурнунда өскөн-төрээн черинден, эргим бажыңындан ырай-ын чораан азы бодунун туразы-ыла дүшкө чедир удуп, аш-мни күзээни-биле чип чораан аныяк кижилер хенертен шеригге тургаш, бергелерге таваржып чоруур. Шериг албаны дээр-ле, ада-чуртту тайбың амыдырал эш дайынчы албан-хүлээлгеге эредип белеткээри-дир. Ынчан-аш шеригге эр улусту шыңгы-гүмгө чаңчыктырып, дадыкты-ары чугула. Аажы-чаңының талазы-биле кошкак, уян болгаш

шала салдынчак кижилер база тургулаар. Ындыглар шеригниң шыңгы дүрүмүн угбайн, сагыш-сеткил талазы-биле салдынып бо-лур. Бо хүннерде шериг хүлээл-гезин эрттирип турган ийи аныяк кижини шак ындыг байдал-биле чандырган. Оларның бирээзи ко-жуундан, а өскези хоорайдан болган. Аныяк улус боттарының амы-тынынга четтинеринге чедир кыжанып, харын-даа ындыг се-мээшкыннерни каш удаа кылып турганының уржуундан оларны чандырап ужулга таварышкан. Амгы үеде аныяк улусту мында госпитальда чытырган болгаш оларның-биле специалистер ажил-дап турар.

— Тывадан чоруткан оол-дар кайы-кайы черлерде хү-лээлгезин эрттирип тура-рыл?

— Колдуунда-ла Ыраккы Чөөн чүкте аңгы-аңгы кезектерде шеригни эрттирип турарлар. Ниити-биле Чөөн чүктүн Камчатка болгаш Сахалинден Москваның барыын чүгүнге чедир шериг кезектеринде.

— Шеригниң негелделе-ринге өскерилгелер кириген бе?

— 80 чылдарның ортузу, 90 чылдарның эгези-биле деңзээр болза, шериг негелделери ол үеде дыка шыңгы турган. Бирээде, амгы үеде агаар-бойдус талазы-биле даштыгаа кичээлдерни эрттирбес. А ынчан 50-60 градус сооктар турза-даа, ховуга янзы-бүрү мергежилгелерни кылдырып, кичээлдедип турган. Ийиде, кижилер бүрүзү оон мурнунда ышкаш ийи чыл эвес, а чүгле бир чыл шериг хүлээлгезин эрттирип турар. Үште, шериг отрядының командири чу-рум үрзэн аныяк кижиге хамаа-рыштыр иштики херектер орган-нарынче хомудал билдиришкени кирип, оон түңнелдери-биле ке-земче херзэн оттуруп болур. Дөртте, кижилер бүрүзү соталыг те-лефоннарлыг. Чүгле оларны шериг отрядының командири тускай доктаадып каан үеде үлөп бээр болгаш, бир азы ийи шак хире болганда делдир ап алдыр.

Тыва Республиканың шериг комиссары
Ю.И.МАРКОВ.

— Ада-иези, эш-өөрү-биле саат чокка харылзажып бо-лур ышкажыл?

— Ийе, ада-иезин оожуктуруп, байдалды медээлеп, сагыш кирип чугаалажып алырының аргазы бар. Амгы үеде телефон дамчыштыр Интернетке кирип, видео-чуруктар-ны-даа көрүп, чугаалажып болур апарган, магалыг үе ышкажыл бо.

— Тыва Республиканың Чазааның Даргазының адын-га Ыраккы Чөөн чүкте шериг эрттирип турар оолдарның отрядының командириден хомудал чагаа келген дээр. Чүңүң дугайында ирги?

— Ийе, бистиң оолдар шеригге боттарын багай талазындан база көргүзүп турары хомуданчыг. Кан-дыг-даа кижиниң кижизидилгези өг-бүлөзүндөн эгелээр болгай. А командир кижиниң хүлээлгези оол-дарны чер-чуртунга ынак патриот-тар кылдыр төлөптиг, шыңгы кижизидери болур. Шеригге кол-дуунда азы-сөөк аңгылажып, сес карышканының түңнелинде, шош-содаа үнер. Бо удаада 8 тыва оолдарга хамаарыштыр кеземче херзэн оттурган. Чоокку үеде ук чагаага хамаарыштыр байдалды хынаары-биле Хөй-ниитиниң айыыл чок чоруунун чөвүлелиниң секре-тары Сергей Монгуштуң удур-тулгазы-биле Тывадан төлээлер чоруунга белеткенип турар. Ин-гушетияда республикадан дашкаар өөренип азы шериг эрттирип турар оолдарны хайгааралга алы-ры-биле, аныяк улустун өөренип турар черинден азы шериг эрт-тирип турар кезээндөн оларның корум-чурумунга хамаарышкан видеоожеттерни тырттыргаш, ада-иези, дөргүл-төрели көөр кылдыр тус черниң теле-дамчы-дылгазында доктаамал көргүзүп турар. Чижек кылдыр чугаалаар болза, оларның чамдыызы ада-иезинче эки өөренип турарының дугайында дыңнадып турар. А херек кырында ук аныяк кижилер өөредилге черинден үндүрткен болгаш кем-херек үүлгединге таварышкан болулар. Ол дуга-

йын чоок кижилери теле-дамчы-дылгандан дыңнап, билип алган боор. Бистиң республикага хамаа-рыштыр база мындыг хевирлиг хемчеглерни алыр болза эки деп бодаар мен.

— Шериг эрттирип турар оглу айыылга таваржып, азы кандыг-ла-бир кем-херек чүл-гедиишкенинге киришкен та-варылгада ада-ие кандыг хемчег ап болурул?

— Чамдык шериг эрттирип турар оолдар ада-иезинче дол-гааш, эпчок чүүлдерге таваржып турарын хомудап, дыңнаткан боор. Мындыг таварылгада ада-ие ол-ла дораан чурттап турар чериниң талазы-биле шериг ко-миссариатынга азы дорт меңээ келгеш, билдиришкенин бижир. Аңаа оглун кымнар кортпактап азы коргудуп турарын албан айтыр, каяа, кандыг байдалга, кандыг чылдагаан-биле эгелээнил деп чүвени ыяап-ла айтыры чугула. Ук билдиришкенинге үндезилээш, шериг прокуратуразынче болгаш тус черниң шериг кезээнге ук херекти хынап, хемчээң алыры-биле албан-езузуңуң билди-ришкени-дилээн кириер. Хоойлу езугаар ам ада-иези оглун шериг эрттирер черинге чедир үдеп болур. Ону чүгле баш удур дилег-билдиришкени кирип дугуржур.

— Ада-чурт камгалакчы-зының хүнүн таварыштыр аныяк оолдарга чүңү күзээр силер?

— Кол-ла чүве кадыкшылды күзээр-дир мен. Боттарының ка-дыынче сагыш салып, күш-дамы-рын сайзырадып, сула шимчээш-киннерни кылып, шериг хүлээл-гезин эрттиреринге белеткенер болза эки. А шериг чоруур деп турар оолдарга чер-чуртунун адын бедик көдүрүп, чурум үревейн, шериг албан-хүлээлгезин төлөптиг күүседирин күзээр-дир мен.

Алдынай БАДЫ-ХОО
чугаалашкан.

Авторнуң тырттырган чуруу.

ӨЗҮЛДЕ ДЕМДЕГЛЕТ- ТИНГЕН

2010 чылдың түңнел-дери-биле Россия Феде-рацияының 24 субъектизи инвестициялар талазы-биле, 39 субъект үлетпүр бүдүрүлгезиниң талазы-биле кризис мурнунуң деңгелинге четкен деп Ре-гионнар хөгжүлдезиниң яамызының «2010 чылда Россия Федерациясының субъектилериниң эконо-мика, саң-хөө-банк болгаш социал адырларда байдал дугайында» илеткелинде айыткан.

2008 чылдың төңчүзү болгаш 2009 чылдың бирги чартыынга деңизерге, 2010 чылдың дургу-зунда экономиканың катап тургу-зуушкуну демдеглеттинген. Чурттуң 79 региону үлетпүр бүдүрүлгезин 108,2 хуу кылдыр күүсеткен. Ульяновск, Орлов, Калуга, Кали-нинград, Брянск областарда, Хабаровск, Алтай крайларда, Удмуртия, Мордовия болгаш Бурятияда бүдүрүлгениң темпизи 20 хуу өскөн.

Үлетпүр бүдүрүлгезинде эки талаже өскерилгелер көстүп кел-ген-даа болза, инвестиция са-лышкыннары шоолуг эвес бооп турары шапкын хөгжүлдөгө доктар бооп турар. 2010 чылдың январь-ноябрь айларда Россия Федера-циясының кол капиталынче инве-стиция хемчээлиниң индекси эрт-кен чылдыынга деңизерге, 96,5 хууга дең. Инвестиция хөгжүлдөзү чүгле 38 регионда демдеглет-тинген. Ылаңгыя Хакасия биле Тывада, Камчатск крайда, Брянск область биле Еврей автономнуг областа 80 хуудан хөй инвестиция шынгээттинген.

Үлетпүр бүдүрүлгезиниң көвү-дээни-биле бүдүрүлгелерниң саң-хөө көргүзүглери экижээн. 2010 чылда бүдүрүлгелерниң орулгалыг кезээ 36,2 хууга өскөн болгаш ол 70 субъектилерде демдеглет-тинген. Ол талазы-биле Карелия Республика — 10 катап, Ингушетия — 4,3 катап, Саха (Якутия), Соңгу Осетия-Алания, Тыва Республика, Красноярск край, Белгород, Калининград биле Сахалин об-ластар, Еврей автономнуг область көргүзүглери 2-4 катап улгат-тырган.

ТӨРЭЭН ДЫЛЫҢ БИЛИР СЕН БЕ?

1999 чылда ЮНЕСКО-нун Чингине конференциязы Тө-рээн дыл хүнүн бүгү делегейге эрттирер дугайында шийт-пири үндүргөн. Оон бээр чылдың-на февраль 21-де Төрээн дыл хүнүн дыка хөй чурттар демдеглет, аңаа дең-нештирген янзы-бүрү хемчег-лерни эрттирип эгелээн.

Дүүн — бүгү делегейде Төрээн дыл хүнүнде, Тываның чурт-такчыларындан күзелдиг кижилер тыва дылды кайы хире билиринге хамаарыштыр шылгалда — дик-тантаыны бижээнер. Ону «Тываның Аныяктарының эвилели» респу-бликаның хөй-ниити организациязы-ның эгелээшкени-биле эрттирген. Төрээн тыва дылының ужу-дуза-зын аныяк-өскөнниң ортузунга суртаалдавышаан, ону кайы хире билиринге бодун шүгдүнер аргага дыка хөй кызылчылар идепкейлиг киришкен.

«Тува-онлайн» медээлер агентилели.

ИДЕГЕЛДИГ ДАЙЫНЧЫ ЭЖИВИС

• Дайынчы найырал деп чүл дээрзин олар билирлер

Кызыгаар албаны деп чүл азы кызыгааржы деп кымыл дээрзин улустан айтырар болза, автомат туткан, туранныг, истекчи ыттыг кижиге деп харылаарлары кайы хөй боор. Оларның ынча дээрдаа чөп. Кызыгаарны камгалаары — оларның ыдыктыг хүлээлгези. Ол ыдык хүлээлгезинден аңгыда, амыр-тайбың хүлээлгезин база кызыгааржылар төлөптии-биле күүседип турарлар. Ол чүл дээрге, спортчу чедишкinner-дир. Прапорщик Александр Оюн — спортчу кызыгааржыларның бирээзи.

Александр Оюн Улуг-Хем кожуунуң Хайыракан суурга төрүттүнгөн. 7 харлыг турда угбазы ону Хайыракануң спорт школына кирип каан. Ол хүнден бээр спорт оң адырылбас өнүү апарган деп болур. Көшкүн уктуг чонун оолдарының онзагай талазы бар: олар кезээде шимченгир, олут орбас аажылыг. Оларның кезээде хуршкен турарында ужу-ла бар. Бичии Саша база-ла үе-чегелеринден ылгал чок, кичээлдер соонда спорт залыңче халыыр чаңылдыг. Кызымаккай өөреникчинин спорт залыңче барыксаар чанының онзагай үе-түнели үр-даа болбаанда көстүп келген. Оң тренер башкызы республиканың адын алдаржыдар оолдарның бирээзи бо-дур дээрзин эндевез. Башкызының эскерин бадыткаттыңан, оол маргылдаа бүрүзүңге эки чедишкinnerни чедип ап эгелзэн. Улуг-Хемниң Хайыракан спорт школының ат-сураа шагда-ла республикада билдингир апарган, оон үнген чемпионнар-даа эмгек.

Александр школа дооскаш, Красноярскиниң политехниктиг институтунуң Кызылда салбырының автотранспорт факультетинче өөренип кирген. Спортка ынак студент боксту сонуурган, ол талазы-биле шыңгы кичээлдеп эгелзэн. Институтунуң адын камгалап, янзы-бүрү маргылдааларга ол кижип, тилекчилерниң санынга

кирип эгелзэн. Спортчу оолдун чедишкinnerиниң үндезини оон тренер башкыларында дээрзи билдингир. Ынчангаш Саша башкыларынга өөрүп четтиргенин кезээде илередип, оларны хүндүлөп, мөгейип чоруур. Ол дээрге Саган-оол Кызыл-оол, Андрей Биче-оол, Анатолий Солгай, Михаил Кочага олар-дыр. Хостуг хүрешке-даа, бокска-даа чедип алган чедишкinnerи дээрге бо тренер башкыларының ачызы-дыр дээрзин Александр билип, оларын дөзөк-сеп чораан.

Салым-чол карак чивеш аразында өскерлир. Автоавария оон амыдыралыңа хайлыг үүлени чедирген: эзирик чолаачының хайы-биле оон ынак авазы амы-тынындан чарылган, ачазы инвалид болуп арткан. Ийи студент дунмаларын, адазын азыраар дээш Александр институтун ара каап, ажылдаар ужулга таварышкан. Оон кадында оолду шеригге кыйгырты берген. Казахстанның ат-сурагы Байконур космодромуна радиотелефон харылзаазын харылаар хары-салгалыг хүлээлгени күүседип, шериг херзэн ол төлөптии-биле эрттирген. Ийи чыл дургузунда радиотелефонистин мергежил аныяк оол ыяк шингээди четтигипкен. Шеригден халажып келгеш, Александр институтунга катап тургустунуп алган. Эжи Аяс Хоюроол-биле бир катап Чечен Республикаже контракт-биле чоруур

аныяк оолдар чыып турар деп чарлап көрүп кааш, ынаар чоруур деп шиитпирлеп алганнар. Чечен Республикада коргунчуг дайын чоруп турарын оолдар кымдан артык билдир, ынчалза-даа шериг кижилерни ол чажындан-на сонуурган, дөзөк-сеп чораан болгаш, коргунчуг дайындан-даа сезинмээн.

Аяс Хоюроол эжи-биле кыска хуусаалыг курстарны эрткеш, Чечен Республиканың Урус-Мартан деп хоорайга чедип келгенер. Артиллерия дивизиязының хайгыыл ротазыңа шериг хүлээлгезин эр-тирип эгелзэн. Удаваанда эжишкилер баштайгы дайынчы "демделелди" алган. Комсомольское деп суурга бөлүк банданы — 3 муң хире дээрбечилерни узуткаар даалгазын күүсеткенер. Суурже БТР-лерлиг кирип орда, дайын-даа эгелзэн. Халдап киргеш, мадырлыгы-биле демисежип тура, бүзүлээшкинге таварышкан. Бир дүн-хүннүң дургузунда чаныш-сыныш чок демисежип турда, харын-даа немелде дуза-даа келген. Аас-кежи оларны амы-тынныг арттырган. Оон соонда ыңдыг тулчушкуннарның чежезинге киришпээн дээр. Улуг Россияның, төрзөн Тывазының, эш-өөрүнүң арын-нүүрү дээш аныяктар ак сеткилди-биле хүлээлгезин күүсеткенер. Дайынчы найырал деп чүл дээрзин оолдар ынчан ылап билген. Язы-сөөгү каш янзы-даа болза, дайынчы байдал оолдарны бир демниг алышкылар кылдыр дадыктырган. Оларның бөлүүнүң өззөн Сибирь оолдары тургузуп турган: Тывадан ийи оол,

Абакандан Сергей Климов биле Алексей Авдеев, Красноярскиден Дмитрий Кушнир, Омскиден элзэн каш оолдар, ийи казах, бир узбек — кады төрзөннер дег чоок апарган. А командири ат-сурагыл Невазринде Питерден. Чартык чыл Чечен Республикага сургакчылааш, оолдар төрзөн Тывазыңче чанып келгенер. Ынчан-на Кызылдың кызыгаар албаныга ажылдаар күзүл Александрга тывылган. Чартык чыл эрткенде, кызыгаар албанының харылзаа ротазының кежигүнү апарган. Эрес-дидим сержант прапорщикке чедир депшип, эш-өөрүнүң хүндүткелин чаалап алган.

Кызыгааржының чымыл безин оон спортка сон өжүрбээн. Самбо хүреш гээди алган. Сибирь федерал округунуң шериглеринин спортчу маргылдааларга тии-биле киржип келген. 2008 чылда Новосибирск черни ээлзэн. "Кызыгаар өөрүмнүң арын-нүүрү даа спортчу бедиктерже белем мен" — деп, ол чымыл биле чугаалаар.

Елена ЛОБАНОВА
ТР-ниң ФАЧА-ның прапорщик албаны.

Кым канчаар бодап турарыл?

АРМИЯ — АМЫДЫРАЛДЫҢ ШКОЛАЗЫ. КЫМ ШЕРИГ АЛБАНЫ ЭРТТИРБЭЭНИЛ, ОЛ ЭР КИЖИ ЭВЕС-ТИР

Мындыг темага чугааны Интернетте бир бөлүктүң сайгарылганындан алган мен. Амгы шагның аныяктары, бистиң уругларыбыс, шериг амыдыралы болгаш эр кижиниң дугайында канчаар бодап турарын сонуурганар. Ол бөлүктүң удуртулганындан мону чөпшээрел чокка алган болгаш, оолдар, уругларның аттарын долзу-биле кирибедим.

Аян С.-Д.: "Шериг — үени болгаш күштү утка чок чарыры-дыр. Оон орнунга мен бо чылдың дургузунда хамааты чуртталгага хөй-нү кылып четтигиптер ийик мен..." Шыны-биле чугаалаарга, Чепсектиг Күштерге (ЧК) албан эр-тирип турган үемде мээң бажымга мындыг бодалдар кирер турду. Баштайгы үеде. Оон чоорту шериг амыдырал сеткилимге тааржып эгелзэн. Ам бо хүннерде армияның кашаларын, шыңгы сагылгачуруму болгаш езулуг эш-өөр найыралын сакты-даа бээр мен. Хамааты амыдыралга ыңдыг найыралды көөрү ховар. Ындыг.

Ынчалза-даа чүү деп бодаар силер, өнүктүр, Төрзөн чуртунуң мурнунга хүлээлгени күүседеди албан бе? Шериг албаныларга хамаарылганы болгаш ЧК байдалды өөренип көрүп тургаш...

P.S. Немел калыксап тур мен, армияда "кырганнар тергиделин"

ам-даа кым-даа өскертпээн. Ол турган, бар болгаш турар. Ында чурттуң армиязы туттунуп турар. Ол чурум-сагылганы тургузуп болгаш тудуп турар.

Алексей: — Мен бир чыл ажылдааш, бодумнун профессионал деңгелимни көскүзү-биле көдүрүп келдим. Ийи катап хөй-нү ап турар апардым.

Бир эвес шеригге турган болзумза, чүгле чыл эвес, а үш чылга озалдап каар ийик мен. Чүге дээрге мени аңаа чүү-даа чүвөгө өөрөтпес турган ийик.

Мээңи-биле алырга, база бир солдат болурунун орнунга профессионал специалистиг болуру чуртка ажыктыг. Чүгле профессионал шериг амыдыралчызы болукса-вайн турар болза... :) ынчан өске чугаа апаар.

Кармела: — Мен кайызы эки дээрзин орта ожаавайн тур мен, ынчалза-даа шериг албаны эрттирбээн оолдун орнунга, чанымга шериг албаны эрттирген эр кижини көөрүн күзээр мен.

Алексей: — Ынчаар болза, мен бодунуң үезин үнелеп билер оолдур мен.)

Кармела: — База багай эвес-тир.

Андрей Д.: — Оол :)))

Мен Алексей-биле чөпшээр-жир-дир мен. Кадайым баштай

шеригге чорувут деп тургаш, оон өскээр боданы берген. Шеригге баарын сүмелээр кижилерим бар, ынчалза-даа ол хууда айтырыг-дыр.

Аяс Т.: — "Кым албан эрттирбээн — ол эр эвес" — хоозун чүведир...

Буян Д.: — Шериг азы армия — улуг өг-бүлө-дир. Ол ийи-ле чыл дургузунда чүрекке уттундурбас артып калыр. Бодун эрткеш, биллип алыр сен. Меңээ шериг албаны дыка таарышкан, чүгле ийи-ле чыл болгаш "дембельдей бээр" хомуданчыг-дыр! Оода 5 чыл болуру кай!

Виктория: — Силерниң чоок өнүктүрер 5 чыл иштинде чарлышкыны канчап эртерил?

Артыш О.: — Анаа-ла, ол үениң дургузунда шеригде турар бистерни утуптарлар. Оларга, хамааты чуртталгада улуска, чарлышкын чийк болур.

Валерий О.: — Шеригде чогуу кылыр чүве чок, шериг шыңылга дээш эртери албан-на ыйнаан, чогуу артык чыл дийин.

Айланмаа: — Чуртка аян-чорук кылып келген турист тус черниң амыдыралын чүге боду көрүксээрил? Чүге дээрге чеже-даа номчуур болза, бодунуң көргөн чүүлү езулуг школа-дыр. Шериг дидим эрзиг болурунга өөредир. Шериг

албаны эрттирбээн эр кижиге — божуваан херзэңге дөмей.

Аян С.-Д.: — Алдын сөстөр-дир, Айланмаа!!! 5 балл!

Chinchi: — Кыс кижиге бүрүзү ооргаланыр чөлөңгичи даш хана дег болурун, эртенги хүнге бүзүрелдиг болурун күзээр. А бистиң эр улузуус арай кошкак болуп турлар. Шеригден коргар, оон ойлаарын кызар, ол артык чүүл дээрзин шаа-биле чогаадыр.

Тывавыстың Мөгелери, Маадырлары ынчалдыр-ла чүгле төөгүге артып каар деп барды аа, оолдар...

Dima: — Шериг барбас болза, хей... чүдөк!!! Кыстарсыг боор!!!!)

Subuday O.: — Америкага бир чыл болгаш, лицейге 11 классты өөрөнгөш, МГИМО азы РУДН кирер мен, шериг барбас мен деп бодап турдум. А херек кырында Россияның кызыгаар шериниң институтунда өөренип тур мен. Мында шериг албаны 5 чыл. Чурум дыка шыңгы. Мону дооскаш, юрист болгаш лейтенант эргелиг шериг дипломун алыр мен. Шериг дээрде тулган-на, ону эртери чугула. Бир эвес кошкак болгаш хемирикчи эвес-ле болзунза, ыңдыглар шеригге шыдаас.

Айлаң ДАРЖАА
белеткээн.

"ХОСТУГ, ЧОРГААР ТЫВАМ ОГЛУ"

Февраль 20-де У чогаадылга бажыңыңа ыраажы Аида Даржа Ада-чурт камгалакчы хүнүңге тураскааткан "чоргаар Тывам оглу концерти болуп эрткен

Тыва оолга тураскааткан чертин Аида "Эрзиним" дег чараш ыры-биле эгеле сөзүн Севил Дажымба, а Алена Иомужал бижээн. Даа кижиге төрзөн чери артык эргим дээрзин бадыткап, төрзөн кожуун, төрзөн Тывазын алгаан биле концертин эгелзэни о чертин ады-биле атташ ыр-күчүлөр диңмиттиг ады каашкыннары-биле уткуп, Оон сөзүн, аялгасын ыраа боду бижээн. Аныяк, чараш тыва оолдарны, хөөмейчи чылгычыларны, спортчуларга алдаржыдып көргүсү чараш ыр-биле аян тудуп кым чарашсынмас боор, кан чоргаарланмас боор.

Аиданың ырлары (ийи-зындан аңгыда) тывазыг, чыг, күштүг, чараш-тыр деп дивис. Ылангыя ТР-ниң артистери Борбак-оол база Эльвира Докулак олар тус-туста күүсеткен ырлар чараш. Допчузу-биле түнү гаалаар болза, көрүкчү ыраа өөрүшкү-биле хүлээп алган.

Бистиң

ОНЗАГАЙ-ЛА КИЖИ ЧОРААН

Чоокта чаа, бо чылдың январь 29-та, "Шын" солунга Монгуш Чөвекович Сувак полковник дугайында улуг чүүл үнген. Ында шаандагы тыва сайыттың амыдыралының төөгүзүн бижип турарын аажок кичээнгеилги номчуп таныштым.

Чогуу бо улуг сайыт чораан кижини дугайында аныямада өөрө-даа, оон шору улгады бергеш, ылдап-даа чорааш дыңнаан гаш билер мен.

М.Ч.Сувак өскөн-төрзөн Ак-Ду-да бодунун төрөл чээннеринин ыныга 1970 чылдарда амыды-ының айы-биле чурттап чедип-ен. Ол улуг сеткил чок, хамык-юну-биле хүндүткелдиг чугаа-ыр кижини чораан. Эрткен амы-алын боду ышкаш улуг кижини-биле ижин-кара чок чугаа-ып органын көргөн мен.

М.Ч.Сувак эрги тыва шеригниң баштыңчызы чораан кижини. Ол хирезинде улуг эрге-ду-дип чораан бо кижиниң дыралы аажок бөдүүн чораан. гуг үелерин анаа эрттирбес-ан боор: ону дыка ажилчын, э, уран-шевер холдарлыг кыл-

дыр чону сактып алган.

Ак-Дуруг суурнуң улуг чуртта-чылары оон шеверин кайгап, мага-дап, кудазын дүжүрер уругларын-га чагыларын кирип тургаш, ап-тара, шкаф, комодтарны аныяктар-га чагыдып, чазадып кылдырып-аар чордулар. Мээң бажыңымда улуг аптараны чараштап, каастап тургаш, чазап кылып каан ажилы бар.

Чээннери эрткен чылын Монгуш Чөвекович Сувак дугайында сак-тышкын кылып, Ак-Дуруг суурга спортчу маргылдааларны база эрттиргенер.

Ак-Дуруг суурда боду бүткен ареналыг спорт шөлү бар. Аңаа хер-рээженнер чөвүлели суур, совхоз удуртукчулары-биле (1983 чылда) дугурушкаш, агитквартиралар кү-жү-биле көрүкчүлөр олурар сан-дайларны кылгылаан бис. Оон ол

стадионну Монгуш Чөвекович Сувактың чырык ады-биле адаан.

Бо стадионга чыл санында, майның 8-те, элээн каш спортчу маргылдааларны Тыва Республиканың Дээди Хуралының депутаты Виталий Монгушевич Бартына-Сады келгеш, органиастап эрттирер турду. Чыл санында июнь, июль ай-ларда аңгы-аңгы чылдарның школа доозукчулары спортчу маргыл-дааларны база эрттирер турдулар.

Эрткен чылын бүгү чурт Улуг Тиелелгениң 65 чылын демдегеп турда, Ада-чурттуң Улуг дайыны-ның аар-берге чылдарында Тыва Арат Республиканың камгалал сайыды чораан кижини — полков-ник М.Ч.Сувактың адын республика деңгелине чүге көдүрбес чоор-деп бодап турдум. Ол ышкаш В.М.Бартына-Сады баштаан кезек кижиниң бо сайыттын, тыва эки турачыларның дугайында солун арнынга көдүрүп үндүрүп, кылып турар ажилдарын деткиир-дир мен.

Борбак ХОЛЧУК,
хоочун башкы.

ЧЫРЫК АТТАРЫН КИИРЕРИН СҮМЕЛЭЭН

"Шын" солунга ТАР-ның камга-лал сайыды, полковник М.Ч. Сувак дугайында чүүл январь айда үнген. Тыва шеригни бижылап тургуза-рынга улуг рольду ойнаан болгаш солун амыдыралдыг бо шериг на-чалыгынның дугайында чүүлге чогаадыкчы болгаш эртемден улустуң сонургалы улуг болган. Чүге дизе, бо кижиниң салым-чолу Тываның төөгүзүндө амгы үеге чедир үнелеттинмейн арткан болуп турар.

Сөөлгү чылдарда Ада-чурттуң Улуг дайынында Тывадан келдир-кен хамаатыларның долу ат-сывын илередир чизелээшкин ажилы чоруп турар. Тыва офицерлер М.Ч. Сувак биле С.Х.Севен ССРЭ-де Фрунзе аттыг шериг академияга өөренип тургаш, Ада-чурттуң Улуг дайынының баштайгы хонуктарында Каунас хоорай чоогунга октуг-боолуг удурланышкынны фашист эжелекчилерге көргүскенин ба-рымдаалааш, бо офицерлерниң

чырык аттарын Кызыл хоорайда Тураскаалдыг комплексте тургус-кан стендиге киирериниң дуга-йында шийтирерини Тыва Респуб-ликаның Күш-ажыл болгаш социал политика яамызында хоочуннар килдизи хүлээп алгаш, Тыва Рес-публиканың Чазаа бадылаары-биле сүмелеп киирген. Ол дугайында эки медээлиг бижикти бо айның эгезинде Тыва Республиканың Дээди Хуралының комитет даргазы Виталий Монгушевич Бартына-Сады яамыдан алган.

Депутат В.М. Бартына-Сады ТАР-ның камгалал сайыды чораан М.Ч.Сувактың, тыва эки тура-чыларның база кадыг-берге дайын чылдарында Совет Эвилелиниң Маадырлары бедик аттарны тып-сыры-биле аттарын депшидип турган тыва эки турачыларның чырык аттарын катап эгидер дээш элээн ажилдарны сөөлгү чылдар-да кылып чорудуп турар.

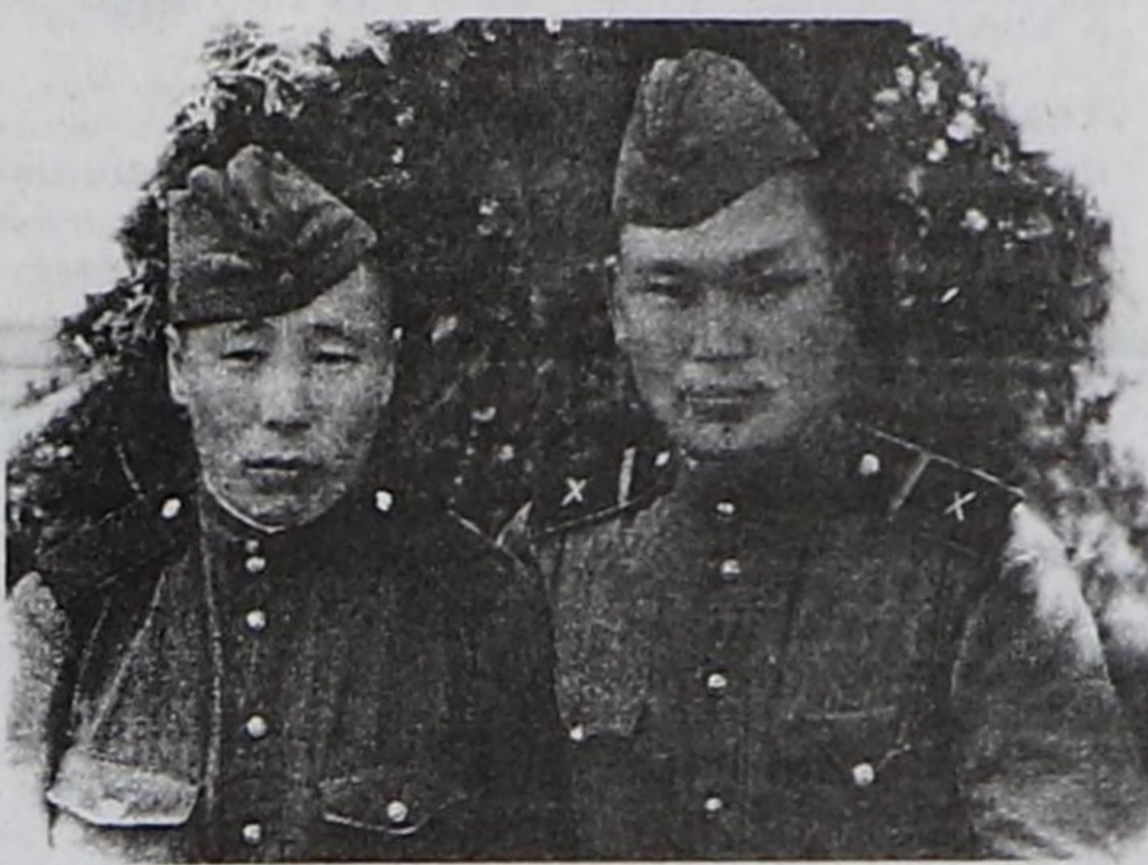
Бистиң корр.

Чылдар болгаш болушкуннар

ТӨРЭЭН ТЫВАВЫС АДЫН СЫКПААН БИС

ют-догуннаан Тыва Арат Республика (ТАР) 1944 чылда Эвилелиниң составына эки биле каттыжып кирген. Ынчан ылыг школачы оол турган мен. ССРЭ-ге каттышкан деп иги радиога чарлапкан чүве. На директору Тарас Достак-Тары-Сүрүң башкы шугум аалы эрттиргеш, аңаа: "Тыва Республика ССРЭ-ге каттыш-тыр, ынчангаш бөгүн өөрөн-байырлал хүнү" — дээрге, эр, тенек оолдар: "Москва бис, аңаа барып өөренир бис." — деп алгыржып, бөртте-с өрү октап турганывысты дыр мен.

1944 чылда Кызылдың № 2 азы ортумак школа болган. чылда башкы училищези, а чылда көдээ ажил-агый куму ажыттыган. Мен 1948 а башкы училищезинге өөре-рип алдым. Эштерим көдээ-агый техникумунга өөренип-ен. 1950 чылга чедир тыва оол-ы массалы-биле шеригже-ртпейн турган. Колдуунда-аар шеринче эвээш оолдар-ртип турган. Тываларның ше-канчаар алдынарын хайгаа-ленеп турган хире. 1950 чылда Автономнуг областан баш-массалыг келдиришкин-ан чүве. Ол чылын хары угда-10 хире орус, тыва оолдарны-рткен. Башкы училищезинден-да беш оолду шеригже кел-ен: Иван Келик-Сенги (сөө-хоочун башкы, журналист-н) Отук-оол Ооржак (сөө-милицияның подполков-Наптит-оол Донгак (сөөлүндө-ы), Удувас-оол Куулар,-н (башкылар болган). Ол-алды айда көдээ ажил-агый-сумундан эштерим Шыырак-Ооржакты, Валерий Домур-Сарыглар Кувискаалды-рткан. Башкы училищезин-ни, Х. Маныш-оолду, К. Кон-олду, Х. Дагбаны, Дагыр-Н. Комбуй-оолду мөөң-Кызылдың № 2 школазын-ан Иван Салчакты база Ендан-н-оолду келдирткен.

Кунашир. 1952 чыл. Салчак Билчей, Арбычыга Даржаа.

турган. Июнь 4-те эртенгиниң 9 шакта стадионга чедип келиңер дээн. Айыткан шагында амгы "Совет Тываның 5 чылы" стадионунга чедип келиривиске, хөй чүк машиналарын чыскаап каан болган. Бүгү областың чүк машиналарын чыггаш, чыскаап кааны ол. Ол үеде автобус халывас, чон чүк машиналарынга олурупкаш, аргыжар турган. Бисти данзы езугаар машиналарга олуртупкан. Улуг-Хемни кежир көвүрүг чок, паром бар. Ажык чүк машиналарының кырынга олурупкаш, Саян кырында хатка кактырып, чаьска, харга чаг-дырып чорааш, Абаканга чеде берген бис. Мал, бараан сөөртүр вагоннарга манзалар-биле орун кыл-гаш, кырынга саваң дөжөп каан бол-лур, удуур черивис ол. Соок суг ку-дуп каан улуг бидон салгаш, оон чанынга ийи шоодай сухари тургу-зуп каан. Орукка чиир чевивис ол.

Тывадан барган оолдар бир эшалон болган бис, кайнаар-даа бар чыдары билдинмес. Хоорай-ларга, станцияларга доктаавас, ховуга поезд доктааптарга дүш-кеш, чиигеттинип, агаарлап алыр чүве-ле болгай.

Бир эртен поезд Байкал хөл чанынга доктаай берген, амырап, хөлге эштип кирипкен бис, суунун соогу-ла кончуг. Оон соонда Улан-Удэ хоорайга хүнзеп, семис хой эди дүлүп каан ши, ийи дугаарынга

гуляш чип, амырап турган бис. Владивосток хоорайның кыдыында Вторая речка деп шериг лагеринге бисти дүжүрген. Владивосток бедик тейде туруп турар кончуг чараш хоорай болган, аңаа бир ай карантин эрткеш, парходка олурупкаш, Курил ортулуктарынга чеде бердивис. Оон ырак эвесте Кунашир дээр Японияның Хокайдо ортулуктан ырак эвес черде чыдар ногаан ортулукка база четкен бис. Ында Татаяма база Менделеев деп ийи улуг вулкан бар, бичии вулкан-нар эңмежок, ортулук шимчеп турар, өл-шык далай климаттыг.

Даг чурттуг тываларга берге-мээр-даа болза, тыва чоннуң ат-алдарын сыкпаан бис. Хамыкты кайгадап, Иван Салчак чуртунуп эгелээн. Оон ат-сураа дивизияга дораан алгый берген. Бир хүн дивизия командири генерал-майор Черноухов Иван Салчакты машина-зынга олуртуп алгаш, чоруй барган. Удаваанда ол дивизия клувунга ажылдап, офицерлерниң уругларын чуруп, дивизияның чурукчузу апа-ган. Ендан Дартан-оол — ком-сомолчу агитатор, пропагандист. Иван Салчак сөөлүндө РСФСР-ниң база Тыва АССР-ниң алдарлыг чу-рукчузу болган. Тываның алдарлыг оглу Ендан Дартан-оол — Тыва ра-дио, телевидениениң корреспон-дентизи, хоочун журналист, "Тыва АССР-ниң алдарлыг ажилдакчызы"

деп хүндүлүг аттың эдилекчизи.

Тыва оолдар турникке, брус-тарга, конькиге ойнап турда, офи-церлер кайгаар, мактаар турган. Иван Салчак — турникке "хүн дол-гаар" кижини. Волейболга база тергидеп турган бис. Н.Комбуй-оол, Дагыр-оол, К.Кузнецов, В.Сухоромин волейболга тергидип ойнаар турду. Бистиң чанывыска 19 дугаар полкка тыва оолдар аңгы рота болуп, шериг хүлээлгезин эрттирер турган. Столовая баарда чыскаалып алгаш, албан ырлажып чорааш баар. Кежээки хыналда соонда, удуур бетинде ырлажып марштар боор чүве. Көдээден келген оолдар орус марш ырлары

Кунашир. 1952 чыл. Валерий Демир-оол.

билбес болган. Аңаа Шулуу Куулар дээр чолдак кара эр эштеринге тыва марш ырызын өөреткеш, офицерден чөпшээредип алган. Кежээлерде дыннаарывыска оол-дар "Дөртөн аътты чарыштырган, дөңгелчиктиг Дөгээ баары..." дээш, "Тулчуушкунче! Тулчууш-кунче, тура дүшпейн бурунгаар!" — деп алгыржып ырлажырга, Хокай-до ортулуунда японнар дыңнап турган боор он.

Шулуу Куулар эрес-кашпагай,

организасчы талантылыг, өөренил-чели черле аттыг кижини. Ол кончуг дүрген орустап өөренип алган. Сөөлүндө Чөөн-Хемчик кожуунун райком партиязының бирги секре-тарынга, Кызыл хоорайның күү-секчи комитетиниң даргазынга ажылдап чораан. Валерий Демир-оол, Шыырак-Кара Ооржак база инженер болуп ажылдап чораан-нар — Кызыл-Мажалыкка кады өскөн эштерим-дир.

Мен "Тувинская правда" со-лунга чарлал бижидим. "1950 чылда Кунаширге шериг эрттирген оол-дардан каш-ла кижини арткан бис, менче долганар" — деп чарлаан мен. Чүгле үш кижини долгадай: Ша-гаан-Арыгдан Балдан Мөңгеевич Шойдак — оон дискектери баксы-раан даянгыштыг, милицияның хоочун ажилдакчызы, Кызылдан Иван Исаков база дискектери баксыраан, даянгыштыг, чер че-дип албас мен дээр. Абакандан Сарыглар Кувискаал, оон база-ла дискектери баксыраан, даянгыш-тыг. Ол шериг соонда "Балгазын" совхозка зоотехниктеп база рай-ком даргазынга ажылдап чораан. Мен бодум база аскак, ийи даян-гыштыг олур мен. Оон өске эрлер солун номчуваан ийикпе, азы тооваан чадавас, 600-800 кижиден канчап дөрт-ле кижини арткан деп.

Ам бис бо чылын 81-лээр бис, дөгүй берген назын-дыр ийин. Кызылда Николай Комбуй-оол бар боор, ол шеригге волейболга, коньки, хаакка чемпион чораан кижини. Иван Исаковтун адазы кыдат, иези алтай кижини чүве, "омак-сөөгүн аайы-биле кым сен дээрге", "та" — дээш, каттырар эш-ле болгай.

Аныяк-өскөн сонургаар боор. Бисти ынчан шеригге күш-биле сүрүп турбаан, айыткан шагында шупту келгеш, олурупкан бис. Тыва чуртувус, тыва чонувус адын сык-пас дээш, шериг хүлээлгевисти ак сеткилдиг күүсеткен бис. "Дедов-щина" деп чүве ынчан турбаан, бот-боттарыска дузалажып, хөлчөк найыралдыг турган бис.

Арбычыга ДАРЖАА.

Кызыл хоорай.

Авторнуң архивинден чурук-тар.

САЙЫН-БЕЛЕК ТҮЛҮШ ЭҢ ШЫЫРААН БАДЫТКААН

Улуг-Хем кожууннун шаңналы дээш

Эрткен субботада, февраль 19-та, Кызылда «Автомобилист» спортзалга республиканың эң шыырак дээн мөгелеринин аразынга ээлчеглиг тыва хүреш маргылдаазы болуп эрткен. Бо удаа Улуг-Хем кожууннун төлээлеринин эрттиргени маргылдаага ниитизи-биле 93 мөге хүрешкен. Оларның аразында Арзылаң болгаш Начын мөгелер база турган.

Декабрь айдан эгелээш, «Автомобилист» спортзалга ай санында эрттирер кылдыр дугурушкан хүрештерге харысалгалыг кожуннар бо маргылдааларны бедик деңгелге эрттирер дээш белеткелдиг кээп турары илден апарган. Эрткен дыштаныр хүнде эрткен бо солун хүрештин эгелээринин мурнунда, 12.00 шакта Улуг-Хем кожууннун чагырга-зының спорт болгаш культура килдистеринин төлээлеринин башкарылгазы-биле ук кожуннун кино-чурукка таныштырылгазы болган. Улаштыр-ла бот-тывынгыр артистер, кыска-даа болза, солун концерт номерлерин көргүскен.

Хүреш эгелей бээр, республиканың шыырак мөгелеринин аразында аныяк оолдар база хөй болган. Оларның кол сорулгазы бодунун күжүн шенээри, а болдунар болза, бо чайын Кызыл хоорайга Ортаа Азияның көшкүн чоннарының төлээлеринин аразына эртер моол болгаш тыва хүреш маргылдааларына киржир эргени чаалап алыры болур. Ол национал хүрештер 75 килограмм чедир мөгелер аразына база оон аар деңгилег мөгелер аразына аңгы эртер. Ол тус-тузунда 16 мөгениң санынче кирер дизе, эки көргүзүглери бо маргылдааларга чедип алыр ужурулуглар.

Зал иштинге шыгырт долу кылдыр олурупкан көрүкчүлөр кончуг солун хүрешти көргөн. Чижээ, бир дугаар салыгда-ла 2010 чылдың декабрь 4-те ол-ла спортзалга алдарлыг мөге ат-сып чок эң шыырак дээн аныяк мөгелер аразына шүүлген Александр Хууракты улуг Арзылаң мөге Амир Монгуш ок-

таан. База бир хоочун мөге Маадыр Монгуш ийги салыгда «ушкан».

Тываның амгы үеде эң шыырак мөгелеринин бирээзи, «Наадым-2009-туң» тулган чемпиону Эрес Кара-Сал он алды мөге санынче кирир хүрешкеш, дискээнге кемдээшкени алырга, даайы болур Арзылаң мөге Амир Монгуш ону дараазында салыгда амалааш, аяар «октаан». Ынчап сес шыырак дээн мөгелер аразынче Айдың Серин, Аңгыр Куулар, Айдыс Ооржак болгаш Эрес Кара-Сал кирген. Оларга Улуг-Хем кожууннун төлээлеринин шаңналдарын тывыскан.

Сес мөгеден арткан дөрт мөге дараазында түңнел салыгларже кирген. Ол дээрже Арзылаң мөгелер: Амир Монгуш (Сүт-Хөл), Сайын-Белек Түлүш (Тес-Хем), Начын мөге Соном Соян (Тес-Хем) болгаш аныяк, шыырак мөге Буян Бурбужук (Улуг-Хем) болган.

Баштай чагыс чер-чурттулар Сайын-Белек Түлүш биле Соном Соян хүрешкенер. Соном Соянның деңгиле аар болгаш, удурланыкчызының ижин баандан тудуп алгаш, дөрт, сула салдыныпкан турган. Мындыг туруш шала чийк деңгилег удурланыкчыга кончуг эпчок болур. Сайын-Белек Түлүш ону билер, ол элээн халдаашкын-

нарны кылырга-даа, Соном Соян шимчеш дивес турган. Улус Соном хончу манап турар-дыр деп түңнел эгелээш. Кажан оларны баштай аай, ооң соонда дедир хончулаштырыптарга, Сайын-Белек Түлүш удурланыкчызын «крест» деп арга ажыглааш, чараштыр октаан.

Өске ийи хүрешкен мөгелерден хоочун мөге Амир Монгуш аныяк удурланыкчызы Буян Бурбужукту октап аар аргалыг болган.

Чемпион ат дээш түңнел хүрешке ийи Арзылаң мөге арткан. Сайын-Белек Түлүш — сөөлгү чылдарда доктаамал чедишкенин хүрежи чоруур мөге. Ол «Автомобилист» спортзалга мурнунда Сүт-Хөлдүн шаңналы дээш эрткен маргылдаага база шүүлгенин көрүкчүлөр сактыр.

Хоочун мөге Амир Монгуш Арзылаң адын сыкпайн, сөөлгү чылдарда база кончуг эки хүрежи чоруур. Ол эрткен чылын Шагаа байырлалының улуг хүрежинге

шүүлгенин чону сактыр. А бо чылгы маргылдаалар чедишкенин хурежи Хүрештин аарыкчылары рип эгелээш. «Хоочун — деп чүве ол-дур.

Улуг-Хем кожууннун дээш эрткен бо солун маргылдаага Сайын-Белек Түлүш шүүл январь айда Сүт-Хөл кожуун шаңналы дээш эрткен маргылдаага чемпиону деп катал сагындырып каайн.

Шүүлген мөге С.-Б. Т. Улуг-Хем кожууннун шаңналы дээр 15 муң рубльди, үжүр мөгеге 10 муң рубльди, үшкү-дөрткү черлерни мөгелерге 5-5 муң рубль тывыскан.

Дараазында март айда ээлчеглиг хүрешти Тес-Хем кожуунга дааскан. Хүлээни кожунда республикада алгый берген улуг-даа, аныяк мөгелер бар. Ээлчеглиг маргылдаазын бедик дегер эрттирер дугайында дан Тес-Хем кожууннун өмүс республиканың улуг мөге бирээзи, Тыва Республиканың болгаш Моолдун аймак А. Иван Хураган берген.

Дун-оол ШУЛУН Ай-кыс МАСПЫК-О тырттырган чуруктары

Айтырыг — харыы

БАЙЫРЛАЛ БҮДҮҮЗҮНДЕ...

Бо айтырыгны даарта Ада-чурттуң камгалакчызының хүнүнге уткуштур чурттакчы чонга салган бис. Байырлал дугайында кым, чүнү билирил база бодунун бодалын илередири-биле оларның саналын, сагыш-сеткилин бистин корреспондентивис айтырган.

Ирина Седен-ооловна ДОМБУУ, хуу сайгарлыкчы: «Ада-чурт камгалакчызының хүнү дээр, эр чонувустун улуг байырлалы. Мээң оолдарым база шериг албан-хүлээлгезин эрттиргеш келгенер. Улуг оолум Севастополь хоорайга, далай флорунга, а бичии оолум Подмосковьеңин Подольск хоорайга эрттирген. Ынчангаш бүгүле эр хиндиктиг чонувуска изиг байыр чедирбишаан, чедишкенин күзедим».

Дадар-оол Аракчаевич ДОНГАК, мал эмчизи: «Февраль 23 шаандан тура-ла, улуг байырлал турган. Ынчалза-даа «кызыл хүн» кылдыр байырлавайн, чамдыкта мырыңай билдиртпейн эрте бээр

турган. Ол үеде албан организациялар, агитквартиралар аразына шайлап, белек-селек сөңжежир турган чүве. Амгы бо үеде улуг байырлал кылып, дыштаныр «кызыл хүн» кылып кааны дыка-ла өөрүнчүг-дүр. Ынчал кээр, бистин ажы-төлүвүс база Ада-чурту дээш, тайбың чуртталга база амыр-дыжывыс дээш хамааты хүлээлгезин күүседип, шериг албанын база эрттирер турарлар. Ынчангаш бо улуг байырлал дээр чүгле эр чоннун байырлалы эвес, а бүгү чоннун байырлалы деп бодаар мен. Чүге дизе бистин кыс чонувус база Ада-чурттуң Улуг дайынында-даа, каяа-даа киржип чорааннар болгай, оларның эрес-дидим чоруу болгаш үлүг-хуузу

улуг деп санаар мен. Ада-чурт камгалакчызының улуг байырлалы болганда, ону шупту демдегеп, байырлаар бис. Бис коллективист-биле агаарже үнүүшкүн кылып, чуңгулап байырлаар планныг бис. Байырлал-биле, хүндүлүг чонувус!».

Чечена Чигжитовна БАЗЫР-ООЛ, юрист: «Даарта, февраль 23-те, улуг байырлал — Ада-чурт камгалакчызының хүнү. Амгы үеде бистин улуг оолум Хабаровск адаанда хоорайда шериг албан-хүлээлгезин эрттирер турар. Бо байырлалды дыштаныр байырлал хүнү болдурганы дыка эки-дир. Ооң ужуру болза, эр чонувусту Ада-чуртунун камгалакчылары кылдыр үнелеп, херээжен чоннун байырлалы бар болганда, төлөптүг эр чонга база байырлал кылдыр тургусканы өөрүнчүг-дүр. Ынчангаш амгы үеде шериг албан-хүлээлгезин эрттирер турар оолдарывыска хамааты хүлээлгезин чийк-чаагай эрттирерин күзээр-

дир мен. База ол ышкаш бистин бичии оолумус база келир үениң камгалакчызы болганда, оолумуска болгаш ооң үези чуртувустун оолдарына Ада-чуртувустун эрес-дидим, төлөптүг камгалакчылары болурун күзеп тур бис».

Виктор Монгушович КОНГАР, пенсионер: «Мен база бодум үемде шериг албан-хүлээлгезин эрттирген мен. Ада-чурт камгалакчызының хүнү дээр, дыка улуг байырлалдарның бирээзи апарган. Ооң мурнунда бо байырлалды калбаа-биле эрттирбейн турган. Ам бо сөөлгү чылдарда февраль 23-түн хүнүн база бир дыштаныр байырлал хүнү кылганы бүгү чуртувустун чонунга өөрүшкүнү болдурган. Ол дээр бир талазында, эр чоннун хей-аьдын бедик көдүрүп турары-дыр. Ада-чуртувусту болгаш бистин бичии төрөөн чуртувусту камгалаарына идиг берип турары деп бодаар мен.

Бүгү делегейге тайбың турт чуртувустун мурнунга эр хиндиктиг бүрүзү бодунун шериг хүлээлгезин албан эрттирер улуг. Байырлал-биле, чонувус

Айдың КУУЛАР, шки «Февраль 23 — бистин ачкыстын, акыларывыстын, сөс-биле чугаалаарга, чурт камгалакчылары эр чоннун болгаш ыдыктыг байырлалы. Мен база бо чазын шимчеш дооскаш, шериг албан-хүлээлгезин эрттирер чоруур мен. Эгелээш, а чуртунун муңгул ыдыктыг хүлээлгезин күнү турар ужурулуг деп бодаар. Мээң кырган-авам база үезинин тыл киржикчиин ынчангаш кыс чон база камгалакчыларга хамааржы санаар мен. Бо Ада-чуртту камгалакчызының хүнү бүгү байырлалы-дыр».

Валерия КОЧУГАЛА

ОЛИМПИЙЖИ ХЕВИРЖЕ КИИРИП БОЛУР БЕ?

Шагаага турскааткан тыва хүреш маргылдаазын сонуургал-биле, а кол-ла чүве — улуг сеткил ханышкын-биле магадап көрдүм. Шүүлген мөге Седен-Очур Кара-Сал хүрешке чүгле кара күш эвес, а угаан бодал база бир кол черни ээлеп турар деп чүвени ийи удаа улуг маргылдааларга бадыткап турары ол.

Ынчаарга эң-не улуг сеткил ханышкын мээң барык чээрби чыл эде саналдап келгеним хүреш маргылдаазын эптиг, чогулмалыг дээр эрттирерде ажыглап бо-аргамнын херек кырында дыралга боттанганы болду. Ол эге маргылдааларга ыяап-ла 64, 128 мөге чыып хилинчек-ип турбас, чеже-даа санныг ртчулар бар болза, түнел илгарга саарзык кижилер артпас дур таарыштырып кааптар гун арга-дыр ийин.

Бо арганы спорт ажылдакчы-ынга-даа, улуг-бичии дарга-каларга-даа, харын-даа солун-үүлдерге математиктиг фор-ажыглап тургаш-даа, бадыт-саналдап турдум. Та чүге-ле ийик, идея чорбас, мындыг-ел салыгларда саарзык мөге-

лер артып каар маргылдаалар бо-ла таварышкылаар. Мен, көрүкчү кижилер, чамдыкта хыйланып-даа, чамдыкта хорадап-даа орап-ла мен. Чүгле харын, тыва хүреш фе-дерациязының даргазы Ш.Д.Куу-лар-ла ында-хаа ужуражып кел-генде: «Оо, Хоюгбанның хоойлузу ужур чок-ла, аа!» деп баштактан-гылаар. «Ындыг-ла ужур чок бол-за, чоп маргылдааларга ону чонга тайылбырлап тургаш, ажыглас-силер?» — деп хейде-ле ажын-гылаар мен. Шулуу Давааевич ынаар дээрже көргөш, чүгле хүлүмзүрүп каар кижилер. Оозун бодаарга, мында политика турган база чадавас, мен ынчан эрге-чагырганың шүгүмчү-лекчизи, оппозиистиг политик турган-на болгай мен.

Бо удаада Шагаада турскаат-кан хүрешке 132 мөгеден 4 эжеш

мөгелерни баштайгы немелде са-лыгда хүрештирип, кол судья Вла-димир Хууракович Тюлюш кончук таптыг тайылбырлап тургаш, олар-ның санын 128 кылдыр таарыш-тырып каапты. Кандыг-даа нарын чүве чок. Эрги хевээр турган болза көрүңер даан: 132 — 66 — 33 — 17 — 9 — 5 — 3 мөге. Өршээ, хайыракан!

Үстүнде айытканым идеяны амыдыралда боттандыраарда на-рын чүве чок. Хүреш эрттирериниң дүрүмүңе айтып каарга-ла, четчир. Ынчаарга бир «чорбастап турар» идея бар. База кандыг-даа нарын чүве чок чүүл-дүр ийин. Мону тайылбырлаарда, ырактан эгелеп аайн.

Тыва хүреш бодунуу-биле көрүштүг, чараш спортчу оюн бүгү Россия, делегей, харын-даа Олим-пийжи деңгелдег апарын күзээр силер бе? Кым күзевес боор. Ынчаарга бо дээр туржур дээр, шаптыктап турар чүүлдер бар. Оларның эң-не колу — сегиржип алышкыннарын шүшпөңи. Шы-нап-ла, көрүңер даан, ийи мөгениң

октажып чадап туруп бээр — маргылдаа бүрүзүнде. Хөөкүй судьялар оларны хончулаштырып, дедир хончулаштырып, сөөлгү үеде мырыңай «кажык уштур» деп чүве тып алган, хилинчектенип-ле турарлар. Амгы бо сайзыраңгай, шалыпкын үеде таарышпас бо-луушкун-дур. Ооң кадында сегир-жип алган мөгелер көрүкчүлери кырлап, басып кааптазын дээр, мөге салыкчылары база кончук-ла турарлар. А ийи кончук мө-ге-шыраак, даг дег эрлерни хөөкүй мөге салыкчызы канчаптарыл?

Спорттун кандыг-даа хевирин-де дүрүмнөр үргүлчү өскерлип ту-рар. Колдунда-ла ол өскерлиш-киннер маргылдааларның шалып-кын болурунче угланган. Ынчаарга мен кончук шалыпкын, ооң кадын-да судьяларны-даа, мөге салыкчы-ларын-даа, мөгелерниң боттарын-даа хилинчектевезинче угланган арганы сүмелээримге, та чүге-ле ийик, деткимче албас ийин. Ол чүл дээр, мөгелерни кызыгаарлат-тыгган шөлге хүрештирери. Ук шөлдүң даштынга кайы мөгениң

мага-бодунуң кандыг-бир кезээ баштай дээртерил, ол мөге окта-каны ол. Кандыг-даа хончулашты-рып, кажык уштуп деп чүүл чо-гаадып, көрүкчүлери мөгелер басып кааптар ыйнаан деп баш ыжып, мөге салыкчыларын чектеп турбас, а сегиржип алышкын каш секунда иштинде-ле дооступ каар.

Японнарның «сумо» деп хүр-жинде мөгелерни кым-даа хончу-лаштырып турбас, ынаар көп-белдирде ораап каан хензиг ырык-тааштан олар боттары-ла дораан сегирип алырлар. Ынчанмас бол-зуңза, шыйыгдан үндүр иттирип-тер-ле болгай сен. А бистер эгин содаандан безин сегирип алыр дээр чадап каар ышкыжык бис, ушта соп, дезип туруп бээр.

Бо арганы ажыглаар дизе, улуг бергедээшкиннер турбас деп бо-даар мен. Кызыгаарлаттыгган төгерик шөлдерни хостуг хүреш хевизинде чуруп каан, белен ыш-кажыл. Айтырыг ам чүгле тыва хү-рештин федерациязының идепке-йинден хамааржыр болгаш ооң чо-гулмалыг түнели тываларның кай-гамчык эртинезиниң Олимпиада программазынче кире берип болу-рунче база бир базым болур ужурлуг.

Амыр ХОЮГБАН,
хоочун аарыкчы.

Үе болгаш кижилер

РЕВИЗОР

«Ревизор» деп сөстү дыңнаан, адаан санывыста-ла орус улустун улуг чогаалчызы В.Гогольдун «Ревизору» башка чык дээр, шоодуглар сиңниккен каттырынчыг шиизи сагышка кире дүжөр. Чогум шынында ревизор деп чүү кижил ол? Ол чогул мергежил бе, азы тускай эртем бе?

Эзнии-биле алырга, кайызы-ревизорнуң үүле-херээн түңнөп рүп кээр. Мен бодаарымга, зия хыналда кылырынга эң мергежилдиг специалис-тин санынга Хүлер-оол Серен-тович Хертектин ады черле кире берги дег. Чүге дээр чылдар дургузунда Тываның игаар хөгжүүрүңе, эң ылаң-бухгалтер учедун хөгжүдө-экономиктиг сайгарылгалар ырынга, улус ажыл-агыйында р кылдынмаан чүүлдерни эдил, чедир ажыглааттынмайн курлавырларны чөптүг, шын лаарынга үлүүн кириген.

Россия Федерациязының ал-ыг экономизи, Тыва Респу-б-тиң алдарлыг ажылдакчызы, сия Федерациязының саң-хөө ының тергигини хөрөк дем-иң эдилекчизи Х.С.-Ч.Херте-амдар төөгүзүн коптарып ора, угаарында, албан-езузу-биле ан характеристиказын номчуп ыттым.

Хүлер-оол Серен-Чимитович 1941 чылдың ноябрь 7-де түтүнген. Дээди эртемниг илтер-экономист. Күш-ажыл-ымдарын 1960 чылда Кызыл-башкы училищезин дооскан да, эге класстар башкылааш-ындан эгелээ. 1963 чылда ының кооператив институ-т-өөренип кирген болгаш 1965 а Новосибирскиниң садыг ератив институтунче бот-диге-биле шилчез. Ону 1969 а дооскан. Нити ажыл стажы ол. Оларның иштинде 18-зин ың Хергелекчилер ниитиле-и баштаар чериниң төп аппа-на янзы-бүрү эрге-дужаал-санаа инструктор-экономист, илтер, ревизор, улуг ревизор, да-ревизия килдизиниң на-иин болуп

дургузунда саң-хөө органнынга бараан болган. Ооң-биле кады үндүрүг болгаш чыылда кири-риниң эргелелинге организас-ме-тодиктиг ажылдар болгаш айты-рыглар талазы-биле килдис на-чальнигинге 7 чыл болган. РФ-тиң Саң-хөө яамызының Тыва Респу-бликада контроль-ревизия эргеле-линче (КККРЭ-ге) хынакчы реви-зор, кол хынакчы ревизор, килдис начальниги эрге-дужаалдарга 11 чыл үзүктел чок үлүг-хууун кири-ген. Саң-хөө бюджет хайгаар-лының ТР-де Федералдыг албан черинге ийи чыл иштинде килдис начальниктээн болгаш өске яамы-ларга, ведомстволарга 4 чыл бактаап ажылдаан.

Хүлер-оол Серен-Чимитович бүгү назынында республиканың экономиказын быжыглаарынга албан ажылының аайы-биле ажыл-да бар тодаргай четпестерни иле-редип, сойгалап, күрүнениң, чоннун баарынга ак сеткилдиг төлөптүг үлүүн кирип келгени-биле өске-лерге үлегер-чижек болур.

1990 чылда бүгү чуртка эко-номиктиг реформа деп ужу-бажы орта билдинмес өскерилгелер эгелээ. Дыка хөй ажыл-агыйлар, организациялар, бүдүрүлгелер сандарааш, буступ дүшкүлээ, а чамдыктары ийи-чаңгыс алысак-чиксек кижилерниң хуузуңда өңчү-зү кылдыр шилчий бергилээ.

Ол үеде саң-хөө ажылдакчы-лары күрүнениң өңчү-хөреңгизин, акша-төгериин өске оруктарже чорутпас дээр ажыл-агыйның болгаш өңчү-хөреңгиниң кайы-даа хевирлеринге шыңгыы хыналданы тургузуп турган. Ол амыр эвес чы-мыштыг үүле-херекке Х.С.-Ч.Херте-эң идепкейлиг кирип турганын «Шынга» болгаш өске-даа солун-нарга парлаттыгган материалдары

Солунга тодаргай фактылар айтып, улус шүгүмчүлээри дыка берге. Хүлер-оол Хертектин «Шынга» эккеп турган материал-дары эт-хөреңги самчыгдар, бюджет акшазы чашканнаар, хол-так-чазый холгаарлакчы хөөннүг, боттун карманын күрүнени-биле болганчок-ла билбээчеп солуй кааптар, төрөөн бойдузун хумага-лавас төтөглекчи сеткилдиг, маң-гысталчак амыдыралга сундулуг бүтпес идегеттерни сан-чурагай-лар-биле са «шуглааш», уштунуп келир арга чок кылдыр сойгалап, шүгүмчүлөп бижип турган. «Шын-ның» идепкейлиг авторларының бирээзи, дидим бодалдарлыг би-жикчи, чалданыш чок үзел-бодал-дыг салым-чаяаныг ревизор деп атка ол төлөптүг.

Х.Херте 1981 чылдан эгелеп Тыва АССР-ниң Саң-хөө яамы-зының контроль-ревизия эргеле-линге шилчип келген. Ол аңа баштайгы чылдарында ревизор болуп ажылдааш, ревизия-хынал-далар кылып чорударының шына-рынын, ол хыналдаларның түңнел-дерин бижээр актыларның сөс-домааның чедингирин яамының удуртулганы-биле үезинде эскерип көргөш, ону ук эргелелдин килдис начальнигинге депшиткен. Дур-жугалыгы саң-хөөчү, экономист, бухгалтер-ревизорнуң кылып чо-руткан хыналдаларының түңнел-дери-биле дыка хөй хажыдыш-кыннар илереттинген. Эгин кожа ажылдап чоруур эш-өөрү-биле он-он миллион рубль түңге үндүрүг

кижилерни илередип тыпкаш, хоой-лу-дүрүм езугаар торгаап, суд, прокуратура албан черлеринче кирип, харысалганы онааган. Оларның аразында эрге-дужаал-дарын эртир ажыглааннар бар.

Үндүрүг чыылдазының шына-рын экижидеринге дүүштүр 1991 чылда Россия Федерациязының чаа тургузуг немешкени-биле чер-гелештир үндүрүг инспекциязын Тывага тургускан. Ол-ла чылдың август 16-да Тыва АССР-ниң үндү-рүг инспекциязының килдис дар-газынга Х.Херте томуйлаткан. Ук килдике ооң удуртулганынга 7 саң-хөө ажылдакчызы хаара тут-тунган турган, ооң соонда олар 10 кижил четкен.

Инспектор, ревизор кижил чеже-даа дээди эртемниг болза, билги-мергежилин доктаамал бедидип чоруур.

Арга-дуржулга солчуп, Англия-га база четкен. Барыын Украина-ның Львов хоорайга 1982 чылда чо-рааш, ССРЭ-ниң янзы-бүрү булуң-нарындан, улуг-биче хоорайларын-дан келген аңгы-аңгы эрге-дужаал-дыг коллегалары — саң-хөө, үндү-рүг ажылдакчылары-биле бүдүн ай дургузунда ижин-кара чокка хөө-режи, үндүрүг албанында чажыт-тарын ажытчып, саң-хөө, экономи-ка айтырыгларын, үндүрүг чыыл-дазын экижидериниң, ажылда чет-пестерни чайладырының оруктар-ын сүмележи, ханы сайгарыл-ганы ол улуг чыышка көдүрүп, амыдыралчы ажыктыг солун чу-гаага кирип, аал-оранынче омак-сергек трап чанганнар.

Х.С.-Ч.Херте баштай башкы эртемниг, дараазында 1969 чылда бухгалтер-экономист мергежилдиг ажылдааш, хергелекчилер ниитиле-линге, саң-хөө, үндүрүг органны-рынга КРЭ-ге, саң-хөөнүн хайгаар-рал (надзор) албан черинге инспек-тор, ревизор, хынакчы-контроль аттарның кырынга аудитор, чөвү-лекчи аттарны канчаар чедип ал-ганын база сонугап айтырган мен.

Аудит дээрже хыналда кылы-рынга мергежири дээр уткалыг. Аудитор кижиге нити аудиттиң (хыналданың) шынарын бүгү тала-зы-биле эки чорударынга эртем-билиин чедимчелиг ажыглап били-ри дээр мергежил аттестадын тып-сыр. Ындыг аттестаттың ээзи кижил чыл санында шылгалда эртерин база тайылбырлады. Аудиторнуң

классификация (мергежил) аттес-тадын ап, ол Москвага чартык ай хуусаада чыышка (курстарга) база киришкен.

Үндүрүг ажылдакчызының эрге-дужаалы ажылының аайы-биле өзүлде чадалыг. Хүлер-оол Серен-Чимитович эгезинде анаа чөвүлекчи дужаалдыг албан-хаак-чылааш, 2001 чылда үшкү класстың чөвүлекчизи болган. 2009 чылдан бээр ийи классты ажа халааш, бир-ги класстың чөвүлекчизи эрге-ду-жаалды эдилеп чоруур.

Үндүрүг төлөвириниң хевирин-ге хамаарыштыр ол мынчаар чу-гаалаар кижил: «Албан черлери, ор-ганизациялар, бүдүрүлгелер күрү-неге үндүрүг чогуур хуусаазында төлөп шыдавайн, узамдыктыра берген таварылгада оларның бан-кыда агар санында эгиттинмээр өрени тыртып аппаар. Агар са-нында акша-хөреңгизи чедишпейн барган таварылгада ооң хуусаазын эде көрүп, кварталдап төлээр кылдыр уздырының аргаларын база дугуржуп ап болур. График езугаар хуваап тургаш, айыттыгган хуусаада ыяап төлээр кылдыр дугуржулга кылыр».

Хуу сайгарлыкчылар бөдүүн-чүтүнген арга-биле үндүрүг төлээ-рин чугаа кадында билип алдым. Садыг-саарылга кылыр сайгарлык-чылар, тараачын ферма ээлери декларация долдурар. Ол бланк-саазыны үндүрүг албан черинден ап алгаш, ону негелделер аайы-би-ле чыл эгезинде-ле шын бижип дол-дуруп алыр. Үндүрүглерни квар-талдап база төлөп болурун декла-рацияга ат салып тургаш, үндүрүг инспекциязының ажылдакчылары-биле дугуржуп ап база болур. Ма-наа кол чүве: чыл төнчүзүнде дек-ларацияда айтып бижээнин езугаар шүүштүрүп, түңнелин үндүрер.

Хүлер-оол Серен-Чимитович акшып кырып бар чыдар назынын-да бильярд ойнаарынга хандык-шаан. Чурттап орап бажыңдан ырак эвесте, Кызыл партизаннар кудумчузунуң бир чурттакчылыг бажыңының подвалында үе-черге эш-өөрүнүн бильярд ойнаар черинче хостуг шактарында кий ыяжын (бильярд ойнаар ыяш) туткаш, бажыңдан далаш чокка басып үнүптер.

Даңзы САЛЧАК.

Кызыл хоорай.

Төрүттүнгөн хүнүңер-биле!

Мөңгүн-Тайга кожуунун «Мөген-Бүрөн» совхозунун улуг бухгалтери, «Тыва Республиканың алдарлыг ажилдакчызы», хөй санныг уругларының, уйнуктарының ынак авазы, кырган-авазы **Зоя Шожаловна СЮРЮНМАА** февраль 23-те 60 харлаан юбилейин демдеглээр.

Ававыска төрүттүнгөн хүнүн таварыштыр божыг кадыкшылды, узун назынны, ажил-ижинге чедишкннерни, ак орукту, аравыска ам-даа хөй-хөй чылдарда чурттаарын күзевишаан, дараазында одуругларны бараалгаттывыс:

Он сес харлыг чалыы шаанда
Орлан-шоваа, эрес уруг
Өгбезиниң чагы-биле
Өргүн чонун аразынче
Амыр-дыжын сагынмай,
Ажил-ишче шымнып кирген.
Самбың санаар, отчет кылыр...
Санакчы бооп ажилдаа-ла
Каш он чылдар дургузунда
Кадыг-бергээ торулбайн,
Чуртталганга хөйүн көрүп,
Чуртка, чонга бараан болдуң.
Ачам күжүр аныянда
Аравыстан чоруй барган.
Өггө сыңмас ажы-төлүн
Элетпээн сен, түретпээн сен.
Уйнуктарың чээрби четкен.
Ууттунмас буяның дээш
Элеп-читпес мөңгө алдар!
Эки-бакты көргөн-даа бол,
Эрес-шоваа хевээр-дир сен.

Ээлдек, баштак аажы-чаңың,
Эргим, хоюг карактарың
Эргеледип, чассыдып кээр
Энерелдиг ававыс сен.
Арбын чонун аразынга
Ак сеткилдиг ажилың дээш
Алдын бижик сиилбип каастаан
Хүндүткелдин бижин алган
Хүндүткелдиг ававыс сээ
Черге чедир мөгөйдивис!

Хөй санныг уруглары, оолдары,
кенээттери, күдээлери.

Бистиң ынак ававыс **Мария Ивановна САГДЫНЫҢ** төрүттүнгөн хүнү — февраль 23. Ававыска аас-кежикти, каң дег кадыкшылды күзевишаан, дараазында одуругларны бараалгадып тур бис.

Хүндүткелдиг ававыска
Хүнүн-даа бол, мөгөөр бис.
Аажы-чаңы чазык, чаагай
Ававысты магадаар бис.
Делегейде сенээ деңнээр
Кижичерле тыппас-тыр бис.
Ам-даа бистиң аравыска
Чүс-чүс чылды чурттаарыңны
Сеткиливис ханызыңдан
Күзеп тур бис, ынак авай!
Каң дег кадык чорууруңу
Ажы-төлүн, уйнуктарың
Күзеп тур бис, эргим авай!

Ажы-төлү, уйнуктары.

Ада-чурт камгалакчызының хүнүн
байырлаар талазы-биле хемчеглерниң
ПЛАНЫ

«Дайынчы акы-дуңмалышкы чорук» хөй-ниити организациязының кежүгүннериниң киржилгези-биле Кызыл хоорайның өөредилге черлеринге болгаш муниципалдыг өөредилге албан черлеринге «Эрес-дидим чоруктуң кичээлдери» — 2011 чылдың февраль 12-28 хүннеринде;

Афганистандан совет шериглерни үндүргениниң 22 чыл болганынга тураскаадып, шеригже кыйгыртыр назылыг оолдар болгаш өөреникчилер ортузунга шеригжиткен маргылдаалар — «Сүбедей» спорт комплекзинге,

февраль 22-де 10.00 шакта;

«Адазы. Адазының ады. Төрээн чурт» хоорайның патриотчу чыыжы — Орус культура төвүңге февраль 22-де 16.00 шакта;

Ада-чурттуң Улуг дайынның база күш-ажылдың хоочуннарының киржилгези-биле Ада-чурт камгалакчызының хүнүңге тураскааткан митинг — Тиилелге шөлүңге февраль 23-те 11.00 шакта;

Ада-чурт камгалакчызының хүнүңге тураскааткан Хаакчының хүнүн организастап эрттирери — «Тайга» станциязынга февраль 23-те 11.00 шакта.

Үе болгаш аныяктар

БУЯННЫГ АЖЫЛ-ХЕРЕКТЕ

Чаа чылдың эгезинде Тываның аныяк волонтерларының 2-ги республика чергелиг чыыжы Кызылдың 4 дугаар профессионал училищезиниң баазыыңа болуп эрткен.

Чыыштың бирги кезээнде ТР-ниң Аныяктар херектериниң болгаш спорт талазы-биле яамының сайыды У.С.Ондар чыылган аныяктарга байыр чедирип, оларның кылып турар чаагай ажил-херээңге чедишкннерни күзеп, ам-даа хей-ады бедик болгаш күзел-соруктуг ажилдаарын күзээн. Ол ышкаш Уран-кыс Сергеевна РФ-тиң Президентизи Д.А. Медведевтиң чонга эки тура-биле ачы-дузазын бараалгадып чоруур аныяк-өскөнниң, волонтерларның үш чыл дургузунда кылган ажил-чорудулгазын бир чыл ажил стажыңа деңнеп, күш-ажыл дептеринче кири бижир дугайында дужаалга ат салган болгаш, ол албан-езузу-биле күш кир-

генин дыңнаткан. Ол дээрже аныяк эки турачыларның ажил-чорудулгазын бедик үнелеп, оларның кылып турары ажылы кичээңгей чок артпаан дээрзиниң херечизи-дир.

Чыыштың киржикчилери боттарыңа ажыктыг өөредилгени база эрткеннер. Оларга ТГШИ-ниң социология секторунун эртем ажилдакчызы, төөгү эртемнериниң кандидаты В. Канн «Аныяктарның эгелээшкннериниң төлөвилелдерин тургузуп белеткээриниң технологиязы» деп кичээлинге волонтерларның чорудуп турар ажилыңа кандыг төлөвилелдер тургузуп болурунун аргаларының дугайында чедингири-биле дискуссия хевирлиг кылдыр эрттирген. Шак ол ки-

чээлден аныяктар кандыг-кандыг төлөвилелдер турарыл, оларның иштинде социал төлөвилелдерни канчаар тургузарыл дээш, оон-даа өске солун чүүлдерни билип алганнар. База ол ышкаш ТывКУ-нун эртем-шинчилел ажилдары организастаар килдизиниң даргазы Р.Харуновтуң «Чугаа уран чүүлү» деп хөй-ниити мурнунга кандыг арга-биле коргуушкунну ажып эрткеш, дидими-биле сөс чугаалап болурунун аргаларының, чажыттарының дугайында чугаазын база улуг сонургал-биле дыңнааннар. Чыыштың түннелинде моон-даа сонгаар улам шудургу ажилдап, волонтержу ажил-чорудулганы негтередип, оларның отрядының аразыңа харылзаштырылга чөвүлел тургузар дугайында саналды кириерин дугуржуп сүмелешкеннер.

Валерия КОНГАР.

Февраль 25 УЧБ
Февраль 26 УЧБ

Найыралдың аялга

Эгелээри 15.00 ш. Өртээ 300-500
Билеттерни УЧБ-ниң кассазында турар.
тел.: 8-913-350-8-913-350

«Сүбедей» СК

Концерт-Хүрел
«Тыва оолга-2011»

Хүрешке бирги чер дээш

Эгелээри 15.00 ш. Өртээ 200

Тыпкан кижичаңнал алыр

Ульяна Васильевна ДОРЖУНУҢ документиери «Восток» киоск чанынга читкен. Оларны тыпкан кижиче шаңнал бээр.
Тел. 2-84-60; 8-923-380-26-47.

Орус культура

«ЧААЛАП АЛДЫНМАС БЕДИКТЕР ЧОК

Мындыг аттыг чаа фестиваль-төлөвилелди ТР-ниң Комитеттарының чогадыкчы эвилелиниң даргазы, Тыва Республиканың уран чүүлүнүн алдарлыг ажилдакчызы, композитор бард **АМЫР ХОЮГБАН** бодунун концерти-биле аяккалат. Программада Тываның ат-сураг композиторлары А.Чыргал-оол, Р.Кендеш, С.Базыр-оол, Б.Чүлдүм-Сүрүң, М-Х.Момо, С.Бадыраа, К.Данзын, А.Зырын оларның чогаал болгаш В.Высоцкий, Б.Ожава, О.Митяев, Р.Пашаинский, Е.Крылатов, С.Евтушенко, А.Емельянов олар ырлары кирип турар.

Орус культура төвү көрүкчүлерни февраль 26-да 15.00 шакта эгелээр концертче чыгып тур. Өртээ 250 рубль.

Тел.: 89133595950

• **Бодалдар дизи**

Чедир бышпаан ынакшыл мынча дээр: «Мен сенээ ынак-тыр мен, чүге дизе, сен менээ дыка, дыка херек сен, а быжыга берген ынакшыл: «Сен менээ херек сен, ыңчангаш мен ынак мен» — дээр.

Эрих Фриш

Ылап шынныг күштүгүшылдан сагыш-сеткил болур.

Л.Андреев

Эрзин кожунунун көдээ ажил-агый эргелелиниң, «Бай-Мат» аттыг бүдүрүлгениң мурнундан Нина Мамаевага оон өөнүн Тыва Республиканың алдарлыг малчыны, «Күш-ажылчы шылга дээш» медальдың эдилекчизи, Эрзин кожунунун мун малчыны

Михаил Даржаевич ДАМБАНЫҢ

хенертен мөчээни-биле өг-бүлезинге, ажы-төлүңге хажыыдалды илередип тур бис.

Удуртулга

ШЫН Индекс 667000.
Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Чазаа.
Кол редактор **С.С.МОНГУШ**

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор — 2-01-35, редакторунун оралакчызы — 2-19-87, тел: факс (394-22) 2-17-94, бухгалтерия — 2-17-91. e-mail: shyntuva@mail.ru; shyntuva@yandex.ru
КИЛДИСТЕР: ниитилел-политиктиг килдис — 2-18-10, культура, өөредилге — 2-03-88, чагаа — 2-17-09, көдээ ажил-агый — 2-17-09, очулга — 2-03-87, үлетпүр — 2-40-77.
Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар.
Неделяда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 2 ама.
Тираж 8800. Чагыг 19. Номериң парлаалгаже дужааганы: график езуугаар — 21.00, херек кырында — 20.00.

АГАР САНЫВЫС: № 40703810900000010000 ОАО НКО «Тыва Республикасының Кызыл ИИН» — 1701008465; корр сч 30101810700000000740 БИК 04930470
Россия Федерациязының Парлалга, телерадио-дамчыдылга болгаш массалыг коммуникациялар херектериниң талазы-биле яамызының Ортал Сибирьде регионнар аразының девискээр эргелели «Шын» солунну 2011 чылдың май 14-те эде бүрүткээн.
Херечилелдин дугаары — ПИ № 16-0510. Индекс 11530, 31730.
«Тываполиграф» ААН-ге парлаан. (Кызыл, Шетинкин-Кравченко, 1).
Солунда парлаттыңан материалдарның авторларының бодалдык редакцияның туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттыңан саннары болгаш өске-даа фактылары, дыңнадылары дээш авторлар боттары харыылаар.